

**Azərbaycan Respublikası
Daxili İşlər Nazirliyi
Polis Akademiyası**

Kafedra: “Mülki hüquq”

Əmək və sosial təminat hüququ

fənni üzrə

İSTİQAMƏTVERİCİ MÜHAZİRƏ

Mövzu 10. Əmək pensiyaları

Tərtib etdilər:

Polis Akademiyasının «Mülki hüquq»
kafedrasının rəisi, polis polkovniki,
hüquq üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Nəbi Əsgərov

Polis Akademiyasının «Mülki hüquq»
kafedrasının dosenti, polis polkovniki,
hüquq üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Rəşad Məmmədov

Azərbaycan Respublikasının DİN-in Polis Akademiyasının «Mülki hüquq» kafedrasının 15 may 2020-ci il tarixdə keçirilən iclasında müzakirə edilmiş və tədris prosesində istifadəsi məqsədamüfiq hesab edilmişdir. Protokol № 9, 15 may 2020-ci il.

Bakı - 2020

Mövzu 10. Əmək pensiyaları.

PLAN:

Giriş

Sual 1. Pensiyanın anlayışı və onun əlamətləri

Sual 2. Əlilliyə görə əmək pensiyasının anlayışı və təyin edilməsi şərtləri

Sual 3. Yaşa görə əmək pensiyasının anlayışı və təyin edilməsi şərtləri

Sual 4. Ailə başçısını itirməyə görə əmək pensiyasının anlayışı və təyin edilməsi şərtləri

Sual 5. Sosial müavinətlərin anlayışı, təsnifatı və onların məbləğinin müəyyən edilməsi metodları

Nəticə

Ədəbiyyat:

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. Bakı: Qanun, 2019. Mad. 16, 38, 41, 42;
2. «Əmək pensiyaları haqqında» Azərbaycan Respublikasının 7 fevral 2006-cı il tarixli Qanunu;
3. «Validəynlərini itirmiş və valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqların sosial müdafiəsi haqqında» Azərbaycan Respublikasının 22 iyun 1999-cu il tarixli Qanunu;
4. «Əmək pensiyaları haqqında» Azərbaycan Respublikasının 7 fevral 2006-cı il tarixli Qanunu;
5. «Sosial müavinətlər haqqında» Azərbaycan Respublikasının 7 fevral 2006-cı il tarixli Qanunu.
6. «Sosial sığorta haqqında» Azərbaycan Respublikasının 18 fevral 1997-ci il tarixli Qanunu;
7. «Əlilliyi olan şəxslərin hüquqları haqqında» Azərbaycan Respublikasının 31 may 2018-ci il tarixli Qanunu;
8. Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 5 fevral 2016-cı il tarixli 36 nömrəli qərarı ilə təsdiq olunmuş «Tibbi-sosial ekspert komissiyaları haqqında Əsasnamə»;
9. Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 30 dekabr 2015-ci il tarixli 413 nömrəli qərarı ilə təsdiq edilmiş «Əlilliyin və sağlamlıq imkanlarının məhdudlugunun müəyyən olunması meyarlarına dair Əsasnamə»;
10. Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 16 yanvar 2020-cü il tarixli 11 nömrəli qərarı ilə təsdiq edilmiş «Əlilliyin qiymətləndirilməsi Qaydası»;
11. Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 16 yanvar 2020-cü il tarixli 12 nömrəli qərarı ilə təsdiq edilmiş «Əlilliyin qiymətləndirilməsi məqsədilə tibbi-sosial ekspertiza müayinəsinə göndərişlərin verilməsi Qaydası»;
12. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 7 sentyabr 2012-cü il tarixli 706 nömrəli fərmanı təsdiq edilmiş «Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında

Vətəndaşlara Xidmət və Sosial İnnovasiyalar üzrə Dövlət Agentliyinin Əsasnaməsi»si;

13. Azərbaycan Respublikasının Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyi Kollegiyasının 2017-ci il 11 dekabr tarixli 17 nömrəli qərarı ilə təsdiq edilmiş ““Əmək pensiyaları haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununa əsasən əmək pensiyalarının təyin edilməsi, yenidən hesablanması, bir növündən başqa növünə keçirilməsi və ödənilməsi Qaydaları»;

14. «Əhalinin sosial müdafiəsinin gücləndirilməsi sahəsində əlavə tədbirlər haqqında» Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 25 fevral 2019-cü il tarixli Sərəncamı;

15. «Uşağa qulluğa görə qismən ödənişli sosial məzuniyyətdə olanlara verilən müavinətin artırılması haqqında» Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 23 fevral 2018-ci il tarixli 3712 nömrəli Sərəncamı;

16. Azərbaycan Respublikasına Prezidentinin 17 iyul 2001-ci il tarixli 767 nömrəli sərəncamı ilə təsdiq edilmiş «Azərbaycan Respublikasında pensiya islahatı Konsepsiyası»;

17. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 4 noyabr 2014-cü il tarixli 827 nömrəli sərəncamı ilə təsdiq edilmiş “2014-2020-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında pensiya təminatı sisteminin islahatı Konsepsiyası”;

18. Qasimov A.M., Əliyev M.N. Azərbaycan Respublikasının pensiya hüququ: Dərs vəsaiti. Bakı: Digesta, 2001;

19. Əliyev M.N. Azərbaycan Respublikasında pensiya təminatı sisteminin təşəkkülü və inkişaf perspektivləri (hüquqi problemlər). Bakı: Bakı Universiteti nəşriyyatı, 2003;

20. Əliyev M. N. Yaşa görə pensiyalar: müasir vəziyyəti, hüquqi problemləri, inkişaf perspektivləri. Bakı: Bakı Universiteti nəşriyyatı, 2003;

21. Əliyev M.N. «Dövlət qulluqçularının pensiya təminatı haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanununun Kommentariyası. Bakı: Bakı Universiteti nəşriyyatı, 2005;

22. Əliyev M.N. Ailə başçısını itirməyə görə pensiyaların bəzi məsələləri /«Gender mədəniyyəti» məqalələr toplusu, Bakı: Adiloğlu, 2003, s. 305-312;

23. Mürşudov R.İ. Yaşa görə güzəştli pensiyalar. Bakı: Ozan, 1996;

24. Mürşudov R.İ. Yaşa görə əmək pensiyaları. Bakı: Təknur, 2007

25. Kərimov D.F. Ailə başçısını itirməyə görə əmək pensiyaları. Bakı: Təknur, 2009;

GİRİŞ

Hüququn bir sahəsi kimi sosial təminat hüququnda üçüncü qrupa daxil olan münasibətləri tənzim edən normalar (pensiya hüququ) mərkəzi yer tutur.

Pensiya təminatı hüququnun strukturunda isə bir-biri ilə əlaqəli olan eynitipli pensiya münasibətlərini tənzim edən əsas institutları və ya hüquqi normalar qruplarını ayırmaq olar, məsələn, yaşa görə, əlilliyə görə, ailə başçısını itirməyə görə əmək pensiyaları. Onlar əmək pensiyalarının növləri üzrə normaları özündə birləşdirir. Xüsusi hissənin institutlarına pensiya təminatı sahəsində prosedur münasibətləri nizama salan hüquq normaları aiddir. Belə institutlara əmək pensiyalarının təyin edilməsi, hesablanması və ödənilməsi aiddir. Bu münasibətlər isə əsas institutlarla əlaqəlidir, pensiya növü kimi sosial təminat hüququna aiddir və pensiya hüquq münasibətlərindən əvvəl yarana və ya onunla birgə mövcud ola bilər.

Mövzunun **birinci sualında** müasir dövrdə pensiyanın anlayışı və onun əlamətləri, **ikinci sualında** əlilliyə görə əmək pensiyasının anlayışı və təyin edilməsi şərtləri, **üçüncü sualda** yaşa görə əmək pensiyasının anlayışı və təyin edilməsi şərtləri, **dördüncü sualda** ailə başçısını itirməyə görə əmək pensiyasının anlayışı və təyin edilməsi şərtləri, **beşinci sualda** sosial müavinətlərin anlayışı, təsnifatı və onların məbləğinin müəyyən edilməsi metodları təsbit olunmuşdur.

Sual 1. Pensiyanın anlayışı və onun əlamətləri

Pensiya sistemi üzrə normaların məcmusu əsasən üç müxtəlif xarakterli ictimai münasibətlər qrupunu nizama salır. Birinci qrupa pensiyaların maliyyələşdirilməsi mənbələrinin (daha dəqiq desək dövlət büdcəsinin və Azərbaycan Respublikası Dövlət Sosial Müdafiəsi Fondunun) formalaşdırılması üzrə olan münasibətlər daxildir. Respublikamızda pensiyalar bir qayda olaraq Azərbaycan Respublikası DSMF-nin vəsaitləri hesabına ödənilir. Bu qrupa daxil olan münasibətlər geniş mənada maliyyə hüququnun predmetini təşkil edir. İkinci qrup isə pensiya təminatı sisteminin təşkili və idarəçiliyi üzrə münasibətləri əhatə edir. Bu münasibətlər isə əsasən inzibati hüquq normaları ilə tənzimlənir. Üçüncü qrup münasibətlər isə cəmiyyət üzvlərinin pensiyalar və digər pensiya ödənişləri ilə maddi təminatı üzrə münasibətlərdən ibarətdir. Bu münasibətlər məhiyyətinə görə pensiya və onunla sıx bağlı olan münasibətləri nizama salan normaların məcmusudur, yəni pensiya hüququdur.

Bəzi alimlər sosial təminat hüququnu pensiya hüququnun tənzimləmə predmeti vasitəsilə müəyyən edirlər. V.S.Andreyev belə hesab edir ki, sosial təminat hüququ hüququn bir sahəsi olub, özündə pensiya və digər ictimai münasibətləri tənzim edən hüquq normalarının sistemini ifadə edir¹. Bəzən sosial təminat hüququ predmetinin əsasını məhz pensiya təminatı sahəsində yaranan ictimai münasibətlər təşkil etdiyi göstərilir². Bir sıra müəlliflər isə pensiya münasibətlərinin hüquqi tənzimlənməsi dərəcəsini və bu sahədə normaların çoxluğunu nəzərə alaraq həmin normalar məcmusunun yarım sahə təşkil etməsi fikrini irəli sürmüşlər. Onlar fikirlərini aşağıdakı kimi əsaslandırırlar: bu yarım sahənin öz predmeti — pensiya münasibəti, eləcə də bu yarım sahənin öz sistemi var³. Lakin digər mənbələrdə pensiya təminatına «baş institut», yəni diferensiallaşdırılmış institutlarda ifadə edilmiş ümumi hüquqi konstruksiyasını təsbit edən normalar kompleks kimi baxılır⁴.

Birinci mövqenin tərəfdarlarının fikirləri diqqətəlayiq olsa da, lakin pensiya təminatının hüququnun yarım sahə hesab etmək üçün mühüm bir cəhət — onun predmetində müxtəlif növlü eyni cinsli münasibətlərin olması çatışmır. Pensiya münasibətlərinin hamısı eyni növlü münasibətlərdir və sosial təminatın bir növü ilə əlaqədar olaraq yaranır. Pensiya təminatının baş institut hesab edilməsinə gəldikdə isə bununla razılaşmaq olar. Bu institutun strukturunda ayrı-ayrı pensiya növlərini tənzimləyən normaları birləşdirən subinstitutlar aydın görünür.

Beləliklə, sosial təminat hüququnun xüsusi hissəsində pensiya təminatı, hər şeydən əvvəl öz predmeti baxımından baş institut kimi çıxış edir.

Əvvəlki pensiya qanunvericiliyində, o cümlədən «Əmək pensiyaları haqqında» 7 fevral 2006-cı il tarixli qanunda pensiyanın leqal anlayışı verilməmişdir. Lakin bu sözün mənası hamıya yaxşı məlumdur. «Pensio» latın sözü olub, «ödəniş» mənasını verir. O, məcburi dövlət sığorta olunan şəxslərə müəyyən sosial sığorta hadisələrinin baş verməsi ilə (məsələn, müəyyən yaş həddinə çatma, əlillik, ailə başçısının itirilməsi) əlaqədar olaraq ödənilən pul ödəməsidir.

Respublikamızın dilçi alimləri «pensiya» sözünü Avropa mənşəli sözlər lüğətinə aid etmiş və onun latınca «p e n s i o» sözündən götürüldüyünü, ödəniş mənasını verməsini göstərmiş və ona vətəndaşların maddi təminatı üçün aylıq pul kimi anlayış vermişlər. Digər lüğətlərdə də (ingilis – azərbaycan, rusca – azərbaycanca, rusca – ukraynaca, fransızca - azərbaycanca) «pensiya» termini «pensiya» kimi tərcümə edilmişdir. Dünya dövlətlərinin pensiya qanunvericiliyində pensiya termini olduğu kimi saxlanılmışdır. Lakin Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 38-ci maddəsinin dördüncü hissəsində pensiya termini «təqaüd» termini ilə əvəz edilmişdir. Lakin Konstitusiyanın rus dilində olan mətnində «pensiya» termini «pensiya» kimi göstərilir. Əslində isə «pensiya»

¹ Андреев В.С. Право социального обеспечения в СССР. М.: Юридическая литература, 1987, с. 31

² Зайкин А.Д. Правоотношения по пенсионному обеспечению. М., 1974, с. 6

³ Советское право социального обеспечения: Учебное пособие / Под ред. П.М.Маргиева, М., 1989, с. 24; Тучкова Э.Г. Общие вопросы советского пенсионного права. М., 1986, с. 11-12

⁴ Шайхатдинов В.Ш. Теоретические проблемы советского права социального обеспечения. Свердловск: Уралский Ун-т, 1986, с. 110; Qasimov A.M., Cliyev M.N. Azərbaycan Respublikasının pensiya göququ: Dcrs vcsaiti. Bakı:Diəsta, 2001, s. 15

termini bu zaman rus dilində olan «stipendiya», yəni «təqaüd» termini ilə qarışdırılmışdır. Təqaüd isə tələbələrə, aspirantlara və bu kateqoriyadan olan digər şəxslərə dövlət tərəfindən verilən maddi yardımdır. Bunun ən bariz nümunəsi kimi «Azərbaycan Respublikasının ali məktəb tələbələri üçün prezident təqaüdünün təsis edilməsi haqqında» Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 3 sentyabr 2001-ci il tarixli fərmanını göstərmək olar. Göründüyü kimi sosial təminat hüququnun öz məqsədlərinə və təqdim edilməsi əsaslarına görə tamamilə ayrı-ayrı olan iki termin, yəni «pensiya» və «təqaüd» terminləri əsas qanun səviyyəsində qarışdırılmışdır. Hətta Konstitusiyaya qəbul edildikdən sonra qəbul olunan qanunlarda da («Məhkəmələr və hakimlər haqqında», «Prokurorluq haqqında», «Dövlət qulluğu haqqında», «Dövlət qulluqçularının pensiya təminatı haqqında», «Əmək pensiyaları haqqında» qanunlarda və s.) «təqaüd» termini yox, məhz «pensiya» termini işlədilib. Pensiya münasibətlərini tənzim edən «Əmək pensiyaları haqqında» qanunun adı bu baxımdan Konstitusiyaya uyğun deyildir.

Cəmiyyətdə ödəmələr çox olduğundan pensiyaları digər ödəmə növlərindən fərqləndirən əlamətlərin nəzərdən keçirilməsini məqsədmüvafiq hesab edirik. Göstərilən əlamətlər isə pensiyanın mahiyyətini müəyyən edən hüquq normalarında ifadə olunublar. Həmin əlamətlərə isə aşağıdakılar aiddir:

Birincisi, pensiya — dövlət adından pensiya təminatını həyata keçirmək səlahiyyətinə malik olan müvafiq dövlət orqan tərəfindən pensiyaçılara ödənilir. Pensiyaları ödəmək üçün dövlət müvafiq maliyyə vəsaitlərinin mərkəzləşdirilmiş fondnda, yəni DSMF toplanmasını təşkil edir. Eyni zamanda dövlət öz büdcəsindən də həmin fonda müvafiq vəsaitlər köçürür. Hazırda DSMF əsasən məcburi dövlət sosial sığorta haqları, eyni zamanda dövlət büdcəsindən ayrılan vəsaitlər hesabına formalaşır.

İkincisi, pensiya — dövlət tərəfindən əmək qabiliyyətsiz (daimi və ya müəyyən müddət ərzində) hesab edilən şəxslərə ödənilir.

Üçüncüsü, pensiya — sosial sığorta stajına malik olmaqla (o cümlədən işin yerinə yetirildiyi dövrdə baş vermiş bədbəxt hadisə ilə əlaqədar olaraq) bağlıdır və onun məbləği keçmiş əmək haqqı ilə müqayisədə müəyyən olunur.

Dördüncüsü, pensiyanın bütün aspektləri (yəni onun verilməsi şərtləri, minimum və maksimum məbləği, keçmiş əmək haqqına münasibətdə səviyyəsi və s.) mərkəzləşdirilmiş qaydada müəyyən edilir. Məhz bu əlamətlər pensiyaları hüquqi bir kateqoriyaya çevirir.

Pensiya üçün xarakterik olan əlamətlərə bəzən digər əlamətləri də aid edirlər, məsələn, bu ödəmənin əmək qabiliyyətsiz vətəndaşlar üçün nəzərdə tutulan fondlardan ödənilən alimentar xarakterli olması; qocalıq, əlillik, xidmət illəri, ailə başçısının itirildiyi hallarda ödənilməsi göstərilir⁵. Lakin bu əlamət öz əhəmiyyətini müasir dövrdə müəyyən qədər itirmişdir. Ona görə ki, bazar iqtisadiyyatı şəraitində pensiya təminatı heç də alimentar xarakter daşmır və pensiya ödəyən fondlar əsasən məcburi dövlət sosial sığorta haqları hesabına formalaşır.

Pensiyanın ümumi əlamətinə onun təyin olunması üçün tələb olunan konkret əsasları da aid etmək (pensiya yaşına çatma, əlillik və s.) düzgün olmaz. Çünki bu əlamətlər növ xarakteri daşıyır və pensiyanın konkret növünün müəyyənləşdirilməsində nəzərdə tutulur: əlilliyə görə, pensiya yaşına çatmağa görə və s.

Pensiyanın məbləği isə pensiya almaq hüququ şəxsin ödədiyi məcburi dövlət sosial sığorta haqqına və əmək haqqına münasibətdə müəyyən edilir və aylıq olaraq hesablanır. Son dövrlərdə isə dövlət tərəfindən müəyyən edilən bəzi ödənişlər pensiya yox, başqa cür adlandırılır. Məsələn, fərdi təqaüdlər, dövlət pensiyasına əlavə müavinətlər, ömürlük sosial müavinətlər və s. Bununla belə bu cür ödənişlərin mahiyyəti dəyişmişdir, onlar pensiya ödənişi olaraq qalır.

Respublikamızda yaranan uzunmüddətli ənənəyə görə əmək pensiyası almaq mümkün deyil. Çünki «Əmək pensiyaları haqqında» qanun qəbul edilənə qədər qüvvədə olan «Vətəndaşların pensiya təminatı haqqında» 23 sentyabr 1992-ci il tarixli qanun və «SSRİ-də dövlət pensiyaları haqqında» 14 iyul 1956-cı il tarixli qanunlara əsasən eyni vaxtda müxtəlif pensiya almaq hüququ

⁵Советское право социального обеспечения: Учебник / Под ред. А.Д.Зайкина. М., 1982, с. 28

olan vətəndaşlara onların seçiminə görə yalnız bir pensiya təyin olunma bilərdi. Hal-hazırda qüvvədə olan «Əmək pensiyaları haqqında» qanunda da bu müddəə saxlanılmışdır.

«Əmək pensiyaları haqqında» qanunun 5-ci maddəsinə görə Azərbaycan Respublikasının qanunları ilə pensiya almaq hüququ olan şəxslərə öz arzuları ilə yalnız bir pensiya təyin edilir. Praktikada adətən vətəndaşlar daha yüksək məbləği olan pensiyanı seçirlər. Vətəndaşın eyni vaxtda iki və ya daha çox pensiya almaq hüququ ilə bağlı olan hallara o qədər də tez-tez rast gəlinmir. Məsələn, əlil (o cümlədən uşaqlıqdan əlil olanlar) pensiya yaşına çatandan əgər əlilliyi dövründə işləyibsə, yaşa görə pensiya hüququ qazanır.

Əmək pensiyalarının təyin edilməsi qaydaları. Əmək pensiyasının təyin edilməsi qaydası ilə əlaqədar pensiya təyin edən orqanın hüquqi statusu, müvafiq pensiya növlərinin təyin edilməsi üçün zəruri sənədlər, pensiyanın təyin olunması üçün müraciət edilməsi və həmin müraciətə baxılması qaydası və s. məsələlər araşdırılmalıdır. Pensiya təminatı sahəsində dövlət idarəçiliyi hazırda Azərbaycan Respublikası Dövlət Sosial Müdafiə Fondu (bundan sonra qısaca olaraq DSMF) və onun yerli şöbələri tərəfindən həyata keçirilir. «Azərbaycan Respublikasında dövlət pensiya təminatı sisteminin təkmilləşdirilməsi tədbirləri haqqında» Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 4 avqust 2003-cü il tarixli fərmanı ilə pensiya sahəsində idarəetmə, pensiyaların təyin edilməsi, maliyyələşdirilməsi və ödənilməsi DSMF-na həvalə edilmişdir. Həmin fərmanla pensiyaların təyin edilməsi, hesablanması, maliyyələşdirilməsi, ödənilməsi və pensiya qanunvericiliyinin yerinə yetirilməsi üzrə nəzarət vahid orqanda - DSMF-da cəmləşdirilmişdir. 2007 –ci il yanvar ayının 1 –dək hərbi qulluqçuların pensiya təminatı sahəsində dövlət idarəçiliyi Azərbaycan Respublikasının Müdafiə Nazirliyi, Milli Təhlükəsizlik Nazirliyi və Daxili İşlər Nazirliyi tərəfindən həyata keçirilsə də, «Əmək pensiyaları haqqında» Azərbaycan Respublikasının qanununa dəyişikliklər və əlavələr edilməsi barədə Azərbaycan Respublikası Qanununun tətbiq edilməsi haqqında» Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 22 dekabr 2006-cı il tarixli fərmanı ilə bu sahədə də idarəetmə DSMF-na həvalə edilmişdir.

DSMF-nin hüquqi statusu Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 24 iyun 2016-cı il tarixli Fərmanı ilə təsdiq edilmiş «Azərbaycan Respublikasının Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyi yanında Dövlət Sosial Müdafiə Fondu haqqında» Əsasnaməsi ilə tənzimlənir. Həmin Əsasnaməyə görə DSMF məcburi dövlət sosial sığortası, əhalinin əmək pensiyaları, sosial müavinətlər, təqaüdlər, kompensasiyalar və sosial yardımlarla təmin edilməsi, ahılların, əlilliyi olan şəxslərin və sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların sosial reabilitasiyası, çətin həyat şəraitində olan şəxslərə sosial xidmət sahəsində tədbirləri həyata keçirən icra hakimiyyəti orqanıdır. Fondun büdcəsi məcburi dövlət sosial sığorta üzrə daxil olan sığorta haqqı, dövlət büdcəsindən ayırmalar, maliyyə sanksiyalarının və cərimələrin tətbiqi nəticəsində daxil olan məbləğlər, sanatoriya-kurort yollayışlarının satışından əldə edilmiş vəsaitlər, bank kreditləri hesabına formalaşır.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Vətəndaşlara Xidmət və Sosial İnnovasiyalar üzrə Dövlət Agentliyinin tabeliyində Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2012-ci il 13 iyul tarixli 685 nömrəli Fərmanına əsasən yaradılmış “ASAN xidmət” mərkəzləridə əmək pensiyalarını təyin edən orqan kimi çıxış edir.

Hərbi qulluqçuların və xüsusi rütbəli şəxslərin hərbi xidmət müddəti və təminat xərcliyi barədə məlumatlar həmin şəxslərin və ya onların ailə başçısını itirməyə görə əmək pensiyası almaq hüququ olan ailə üzvlərinin müraciətləri əsasında Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2007-ci il 17 avqust tarixli 135 nömrəli Qərarı ilə təsdiq edilmiş “Təminat xərcliyinin hesablanması, hərbi xidmət müddəti və təminat xərcliyi barədə məlumatların təqdim olunması Qaydaları”na uyğun olaraq bu şəxslərin xidmət etdiyi orqanlar tərəfindən tərtib olunur və Fondun Hərbi qulluqçular və xüsusi rütbəli şəxslərlə iş departamentinə təqdim edilir.

Əmək pensiyalarının təyin edilməsi üçün müraciət edilməsi və əmək pensiyalarının müvafiq növü ilə əlaqədar zəruri sənədlərin təqdim olunması məsələləri DSMF-nin 21 noyabr 2011-ci il tarixli 17 nömrəli qərarı ilə təsdiq edilmiş “Əmək pensiyaları haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununa əsasən əmək pensiyalarının təyin edilməsi, sosial sığorta stajının

müəyyən olunması, əmək pensiyası sənədlərinin rəsmiləşdirilməsi, baxılması və saxlanması «Qaydaları» ilə tənzim edilir. Əmək pensiyasının təyin edilməsi üçün şəxs (ərizəçi) daimi yaşadığı yer, qaçqın və məcburi köçkünlər isə məskunlaşdıqları yer üzrə DSMF –nin şəhər və rayon şöbələrinə müraciət etməlidirlər. Əmək pensiyalarının təyin edilməsi üçün müraciətin edilməsi qaydaları «Əmək pensiyaları haqqında» qanunun 31 –ci maddəsi ilə müəyyən edilmişdir. Həmin maddəyə görə əmək pensiyası hüququ olan şəxslər əmək pensiyası hüququnun yarandığı gündən istənilən vaxt əmək pensiyasının təyin olunması üçün müraciət edə bilərlər. 2019-cu il yanvarın 1-dən etibarən əmək pensiyaları bu Qanunun 22-1-ci maddəsinə uyğun olaraq müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən avtomatlaşdırılmış qaydada təyin edilir. Bu Qanunun 31.1-ci maddəsinin ikinci cümləsinə uyğun olaraq əmək pensiyalarının avtomatlaşdırılmış qaydada təyinatı müvafiq icra hakimiyyəti orqanının mərkəzləşdirilmiş elektron informasiya sistemi vasitəsilə həyata keçirilir. Əmək pensiyalarının təyin edilməsi ilə bağlı elektron xidmətlər müvafiq icra hakimiyyəti orqanının (Əmək və əhalinin sosial müdafiəsi nazirliyi) mərkəzləşdirilmiş elektron informasiya sistemi vasitəsilə həyata keçirilir.

“Əmək pensiyaları haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanunun 22-1 maddəsi əmək pensiyasının avtomatlaşdırılmış qaydada təyinatı zamanı 2006-cı il yanvarın 1-dək olan sığorta stajının hesablanması xüsusiyyətlərinə həsr edilmişdir. Həmin maddəyə görə 2019-cu il yanvarın 1-dən etibarən sığortaolunanın əmək pensiyası avtomatlaşdırılmış qaydada təyin edilərkən, onun fərdi hesabının sığorta hissəsində 2018-ci ilin 1 iyul tarixinə qeydə alınmış pensiya kapitalı olduqda, 2006-cı il yanvarın 1-dək olan sığorta stajı bu Qanunun 22-1.2-ci maddəsinə uyğun olaraq hesablanır.

2019-cu il yanvarın 1-dən etibarən sağortaolunanın 2006-cı il yanvarın 1-dək olan sığorta stajı, bu Qanunun 22-1.1-ci və 22-1.4-cü maddələrinin tələbləri nəzərə alınmaqla, aşağıdakı qaydada hesablanır:

- 2019-2020-ci illərdə bu Qanunun 7-ci maddəsi ilə müəyyən edilmiş yaş həddinə çatmış sığortaolunana yaşa görə əmək pensiyası təyin edilərkən onun 2006-cı il yanvarın 1-dək olan sığorta stajı 25 il, 2021-ci ildən etibarən isə hər təqvim ili üçün bir il azaldılmaqla hesablanır;

- əlilliyi müəyyən edilmiş şəxsə əlilliyə görə əmək pensiyası təyin edilərkən onun 2006-cı il yanvarın 1-dək olan sığorta stajı həmin dövrə olan əmək qabiliyyətli yaş dövrünün hər ili üçün 4 ay götürülməklə hesablanır;

- ailə başçısını itirməyə görə əmək pensiyası təyin edilərkən pensiyaçı olmayan vəfat etmiş şəxsin 2006-cı il yanvarın 1-dək olan sığorta stajı bu Qanunun 22-1.2.2-ci maddəsinə uyğun olaraq hesablanır.

Əmək pensiyası hüququ olan şəxslərin 2006-cı il yanvarın 1-dək faktiki sığorta stajı bu Qanunun 22-1.2.1 – 22-1.2.3-cü maddələrində göstərilən sığorta stajından çox olduqda onların arzusuna əsasən pensiya təyin edilərkən faktiki sığorta stajı nəzərə alınır. Bu Qanunun 22-1.2-ci maddəsi aşağıdakı hallarda tətbiq edilmir:

- 2019-cu il yanvarın 1-dək təyin edilmiş əmək pensiyalarının pensiya hüququ yarandığı gündən yenidən hesablanması zamanı;

- 2019-cu il yanvarın 1-dən sonra əmək pensiyası təyin edilmiş şəxslərə 2019-cu il yanvarın 1-dən əvvəlki dövr üçün əmək pensiyasının təyin edilməsi və ya əmək pensiyası məbləğinin hesablanması zamanı;

- bu Qanunun 9-cu maddəsinə əsasən güzəştli şərtlərlə yaşa görə pensiya təyin edilməsi və yenidən hesablanması zamanı;

- bu Qanunun 20-ci maddəsinə əsasən əmək pensiyasına qulluq stajına görə əlavə almaq hüququ verən qulluq stajının hesablanması zamanı.

2019-cu il yanvarın 1-dək “Sosial müavinətlər haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununa əsasən təyin edilmiş sosial müavinətlərin bu Qanunun 22-1.2-ci maddəsi tətbiq edilərək əmək pensiyalarına keçirilməsinə yol verilmir.

Xaricdə daimi yaşayan Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının ərizələri və siyahısı əmək pensiyasını təyin edən orqan tərəfindən müəyyən edilmiş sənədləri onların konsulluq uçuşunda olduqları Azərbaycan Respublikasının diplomatik nümayəndəlikləri və ya konsulluqları

vasitəsi ilə Azərbaycan Respublikasının Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyinə təqdim edilir.

Sığortaolunanın əmək kitabçası üzrə 2006-cı il 1 yanvar tarixinədək olan dövrə aid iş stajı dövlət arxivinin arayışları əsasında təsdiqləndiyi halda pensiya təyinatı üçün tələb olunan sənədlərə onların əmək pensiyasını təyin edən orqana daxil olduğu gün baxılaraq, sığortaolunana əmək pensiyası təyin edilir. Təyinat aparıldıqdan sonra isənövbəti ayın 1-dənəməkpensiyaları məbləğinin ödənilməsi üçünəməkpensiyası təyin edənorqan tərəfindən müvafiq tapşırıq verilir. Müraciət edən şəxsin əmək pensiyası hüququ olmadığı hallarda isə əmək pensiyası təyin edən orqan pensiya təyin olunmasından imtina edilməsi barədə qərarı 5 gün ərzində imtinanın səbəblərini göstərmək şərti ilə bütün sənədlərlə birlikdə ərizəçiyə göndərməlidir.

Əmək pensiyalarının təyin olunması üçün hansı sənədlər tələb olunur? Bu ilk növbədə vətəndaşın əmək pensiyasının hansı növünün təyin olunması üçün müraciət etməsindən asılıdır. Ümumi qayda ondan ibarətdir ki, şəxsin əmək pensiyası hüququ və onun məbləği (pensiyaya əlavələr də daxil olmaqla) və müvafiq hallarda bu məbləğin artırılmasını şərtləndirən bütün hallar sənədlərlə təsdiq edilməlidir. Pensiya təyin olunması üçün tələb edilən sənədlərin siyahısı Qaydalarda müəyyən edilmişdir. Yaşa görə əmək pensiyasının təyin edilməsi üçün pensiya təyin edilməsi üçün müraciət edən şəxsin yaşını təsdiq edən sənəd (şəxsiyyət vəsiqəsi, doğum haqqında şəhadətnamə və s.), sosial sığorta stajını (ümumi və xüsusi) təsdiq edən sənədlər, əmək haqqı barədə arayış təqdim edilməlidir. Bundan başqa zəruri hallarda digər sənədlər də tələb oluna bilər, məsələn, uşaqların doğulması (o cümlədən əlil uşaqların) və onların 8 yaşadək tərbiyə olunmaları haqqında arayış və s.

Əlilliyə görə əmək pensiyasının təyin edilməsi üçün müraciət edən şəxsin yaşını təsdiq edən sənəd (şəxsiyyət vəsiqəsi, doğum haqqında şəhadətnamə və s.) sosial sığorta stajını (ümumi və xüsusi) təsdiq edən sənədlər, əmək haqqı barədə arayış, Tibbi Sosial Ekspert Komissiyasının əlilliyi təsdiq edən müayinə aktından çıxarış, əlillik əmək zədəsi və ya peşə xəstəliyi nəticəsində baş vermişsə, onda bədbəxt hadisə haqqında akt (yaxud digər rəsmi sənəd) təqdim edilməlidir. Eynizamanda zəruri hallarda digər sənədlər də təqdim oluna bilər. Məsələn, ərizəçinin himayəsində əmək qabiliyyətsiz ailə üzvü olmasını təsdiq edən sənəd, ərizəçinin müharibə iştirakçısı olmasını təsdiq edən sənəd və s.

Ailə başçısını itirməyə görə əmək pensiyasının təyin edilməsi üçün pensiya təyin olunması üçün müraciət edən şəxsin yaşını təsdiq edən sənəd (şəxsiyyət vəsiqəsi, doğum haqqında şəhadətnamə və s.), ailə üzvlərinin ölmüş ailə başçısı ilə qohumluq münasibətlərini təsdiq edən sənəd, ailə başçısının ölümü barədə Vətəndaşlıq Vəziyyəti Aktları Dövlət Qeydiyyatı orqanlarının (VVADQ) şəhadətnaməsi və ya onun itkin düşməsini təsdiq edən sənəd, ailə başçısının yaşı barədə sənəd (əgər ölüm şəhadətnaməsində yaş göstərilməmişsə), ailə başçısının sosial sığorta stajını (ümumi və xüsusi) təsdiq edən sənədlər, ailə başçısının əmək haqqısı barədə arayış təqdim olunmalıdır. Eyni zamanda, zəruri hallarda digər sənədlər də yaşı 18-dən 23-ə qədər olan ailə üzvlərinin təhsil müəssisələrinin əyani şöbəsində oxumalarını təsdiq edən sənəd, vəfat edənin 8 yaşına çatmamış uşaqlarına, qardaşlarına, bacılarına və ya nəvələrinə qulluq edən ata-anasının, ər-arvadın, baba, nənə, qardaş və bacının işləməməsi barədə yaşayış yerindən arayış və s. təqdim edilməlidir.

Əmək pensiyasının təyin edilməsi üçün zəruri olan sənədlərin əsl və ya notarial qaydada təsdiq olunmuş sürətləri təqdim oluna bilər.

Sənədlər üçün nəzərdə tutulan bu ümumi qayda sosial sığorta stajı haqqında sənədlərə aid deyildir. Bu sənədlərin ancaq əsl tələb olunur. Mövcud praktikaya görə əmək haqqı haqqında arayışın, vəfat etmiş ailə başçısının tərkibi haqqında arayış və s. sənədlərin də əsl tələb olunur.

2006 –cı il yanvar ayının 1 –dək qüvvədə olan qanunvericilik işləyən və işləməyən vətəndaşların pensiya təyin olunması üçün müraciət qaydalarını fərqləndirirdi. İşləməyən vətəndaşlar və onların ailə üzvləri (ailə başçısı itirildikdə) pensiya təyin olunması üçün bilavasitə DSMF-nun şəhər və rayon şöələrinə müraciət etməli idilər. İşləyən vətəndaşlar isə öz işlədikləri yer üzrə işəgötürənlərə müraciət etməli idilər.

«Əmək pensiyaları haqqında» qanunda isə pensiya təyin edilməsi üçün ikili müraciət qaydasının sadələşdirilərək işləyən vətəndaşların da birbaşa DSMF -nin rayon (şəhər) şöbələrinə müraciət etməsi qaydası müəyyən olunmuşdur.

Bütün zəruri sənədlərlə birlikdə pensiya təyin edilməsi üçün ərizənin verildiyi gün pensiya təyin edilməsi üçün müraciət edildiyi gün hesab olunur.

Əgər ərizə və sənədlər poçtla göndərilərsə, onların göndərildiyi gün müraciət günü hesab olunur. O, müvafiq göndərişi qəbul edən poçt şöbəsinin möhürü ilə müəyyən edilir.

Praktikada ərizə və sənədlərin poçtla göndərilməsi əsasən ona görə çox az təsadüf olunur ki, həmin sənədlərin itirilməsi ehtimalı çoxdur. Bu sənədləri isə qısa müddətdə bərpa etmək isə çətin olur, bəzən isə mümkün olmur. Bundan başqa pensiya təyin edən orqanda şəxsiyyət vəsiqəsindən və əmək kitabçasından çıxarışlar onların əslilə üzləşdirilir. Bunu nəzərə almaqla ərizə və müvafiq sənədlər pensiya üçün müraciət edən şəxsin özü tərəfindən DSMF-nin yerli şöbələrinə təqdim olunur.

Əmək pensiyasının təyin edilməsi haqqında ərizənin Qaydalarda göstərilən nümunəsi DSMF-nin yerli şöbələri tərəfindən təqdim olunur. Nümunə üzrə tərtib edilən ərizənin mətnində gələcək pensiyaçının hüquq və vəzifələri ifadə olunur: öz seçiminə görə bir dövlət pensiyası almağın mümkünlüyü haqqında; pensiyanın məbləğinin dəyişməsinə səbəb ola biləcək hallar haqqında pensiya təyin edən orqanı xəbərdar etmək vəzifəsi haqqında və s. Təvsiyə olunan forma üzrə ərizənin doldurulması pensiya üçün müraciət edilən pensiya məsələsinin həlli üçün əhəmiyyət daşıyan məlumatları qeyd etməyə imkan verir (məsələn: himayədə əmək qabiliyyətsiz şəxslərin olması).

Əmək pensiyası DSMF –nin yerli şöbələri tərəfindən ərizə ilə bərabər bütün digər sənədlər təqdim olunduqdan sonra təyin olunur. Ərizə daxil olduqdan sonra qeydiyyat alınır və ərizəçiyə ərizənin daxil olduğu tarix göstərilən çıxarış verilir. Həmin çıxarışda həm hansı sənədlərin alındığı, həm də hansı sənədlərin çatışmadığı göstərilməlidir.

Əmək pensiyası hüququ təqdim olunan materiallara hərtərəfli, tam və obyektiv baxmaq əsasında müəyyən edilir. DSMF –nin yerli şöbələri pensiya hüququnun təsdiq edilməsinə dair verilmiş sənədlərin əsaslığını bilavasitə müəssisə, idarə, təşkilatlarda yoxlamaq hüququna malikdir. Müraciət edən şəxsin əmək pensiyası hüququ olmadığı hallarda əmək pensiyası təyin edən orqan pensiya təyin olunmasından imtina edilməsi barədə qərarı 5 gün ərzində imtinanın səbəblərini göstərmək şərtilə bütün sənədlərlə birlikdə ərizəçiyə göndərir.

Əmək pensiyalarının təyin edilməsi müddətləri «Əmək pensiyaları haqqında» qanunun 32-ci maddəsi ilə təsbit edilmişdir.

Yaşa görə əmək pensiyası, buna hüququ olan şəxsin müraciəti əsasında ömürlük təyin edilir. Məlum olduğu kimi, yaşa görə pensiya hüququnun qazanılması üçün qanunla müəyyən edilmiş yaşa çatmaqla bərabər bir sıra digər şərtlər də nəzərdə tutulmuşdur. Belə ki, çoxuşaqlı ana yaşa görə pensiya hüququ qazanmaq üçün qanunda göstərilən sayda uşaqları 8 yaşına qədər tərbiyə etməlidir. Bu halda onun yaşa görə pensiya hüququ qazanması axırıncı uşağının 8 yaşı tamam olan gündən başlanıla bilər. Əmək pensiyaları onu almaq hüququ yarandığı gündən, lakin «Əmək pensiyaları haqqında» qanunun qüvvəyə mindiyi gündən tez olmamaqla və müraciət edilən tarixdən əvvəlki ən çoxu üç il üçün ödənilməklə, müəyyən edilmiş müddətlərə təyin edilir.

Əlilliyə görə əmək pensiyası, buna hüququ olan şəxsin müraciəti əsasında Azərbaycan Respublikasının Əmək və Əhəlinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyinin müəyyən etdiyi əlillik dövrü üçün, qanunla müəyyən edilmiş pensiya yaşına çatmış şəxslərə isə ömürlük təyin edilir.

Ailə başçısını itirməyə görə əmək pensiyası, buna hüququ olan şəxsin müraciəti əsasında «Əmək pensiyaları haqqında» qanunun 14-cü maddəsində göstərilmiş şərtlərin mövcud olduğu müddət üçün, qanunla müəyyən edilmiş pensiya yaşına çatmış şəxslərə isə ömürlük təyin edilir.

Əvvəllər təyin edilmiş əmək pensiyasının bərpa olunması və yenidən təyin edilməsi qaydaları «Əmək pensiyaları haqqında» qanunun 33-cü maddəsi ilə müəyyən edilir. Ümumi xəstəlik nəticəsində əlilliyə görə təyin edilmiş əmək pensiyası əlillik müddəti qurtardığına görə əmək pensiyasının ödənilməsinin kəsildiyi gündən beş ildən çox vaxt keçmədikdə bərpa olunur. 5 ildən artıq müddət keçdikdən sonra yenidən əlillik baş verərsə, əlilliyə görə əmək pensiyası ümumi

əsaslarla təyin edilir. Əlilliyə görə əvvəllər təyin edilmiş əmək pensiyasının başqa səbəblər nəticəsində bərpası müddətlə məhdudlaşdırılır.

Əmək pensiyaçısının yaşa görə əmək pensiyası növündən əlilliyə görə əmək pensiyası növünə keçirilmə istisna olmaqla, əmək pensiyasının bir növündən başqa növünə keçmə hüququ vardır. Əmək pensiyasının bir növündən başqa bir növünə keçirilmə ərizəçi tərəfindən müvafiq əmək pensiyası təyin edilməsi üçün zəruri sənədlər təqdim edilməklə qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada həyata keçirilir.

Əmək pensiyası üzrə payın ayrılması hallarına dayandırılır. Belə ki, ailənin hər bir üzvünün tələbi ilə onun ailə başçısını itirməyə görə əmək pensiyası payı ayrılır və ona ayrıca ödənilir. Ailə başçısını itirməyə görə əmək pensiyası payı bu barədə ərizənin qeydə alındığı aydan sonrakı ayın 1-dən ayrılır.

Əlillik qrupu dəyişdikdə və ya əmək qabiliyyəti bərpa olunduqda, əmək pensiyasının verilməsi müddəti aşağıdakı şəkildə müəyyən edilib: əlillik qrupu dəyişdikdə, əmək pensiyasının məbləği əlillik qrupunun dəyişdiyi aydan sonrakı ayın 1-dən yenidən təyin edilir; təkrar müayinədən keçirilən əmək pensiyaçısı əmək qabiliyyətli hesab edildikdə, əmək pensiyasının verilməsi əmək qabiliyyətli hesab edildiyi aydan sonrakı ayın 1-dən dayandırılır.

Sual 2. Əlilliyə görə əmək pensiyasının anlayışı və təyin edilməsi şərtləri

«Əmək pensiyaları haqqında» 7 fevral 2006-cı il tarixli qanunda əmək pensiyasının növlərindən biri kimi əlilliyə görə əmək pensiyası təsbit edilmişdir.

V.S.Andreyevə görə **əlilliyə görə əmək pensiyası dedikdə** əvvəllər ictimai faydalı əməklə məşğul olmuş şəxslərə keçmiş əmək haqları nəzərə alınmaqla, əmək qabiliyyəti olmayanlar üçün fonddan əlilliyin qruplarına görə hər ay ödənilən haqq başa düşülür.

Əlilliyə görə əmək pensiyasına verilmiş bu anlayışından göründüyü kimi həm bütün növ pensiyalar üçün xarakterik olan əlamətlər (keçmiş əmək haqqını nəzərə alınmaqla əmək qabiliyyəti olmayanlar üçün yaradılmış fonddan ödənilən haqq), həm də pensiyanın bu növü üçün xarakterik olan əlamətlər əks olunur. Müasir pensiya qanunvericiliyi baxımından əlilliyə görə əmək pensiyasına aşağıdakı kimi anlayış vermək olar: əlilliyə görə əmək pensiyası dedikdə qanunla müəyyən edilmiş qaydada əlil kimi tanınan və əlillik baş verdiyi zaman müvafiq sosial sığorta stajına malik olan şəxslərə, yaxud müddətindən asılı olmayaraq müəyyən xidməti fəaliyyəti (məsələn, hərbi xidməti) həyata keçirən şəxslərə təyin edilən aylıq pul ödənişi başa düşülür.

Əlilliyə görə əmək pensiyalarının iki növü - **ümumi əsaslarla əlilliyə görə əmək pensiyaları** və **hərbi qulluqçular üçün əlilliyə görə əmək pensiyaları** fərqləndirilir.

Ümumi əsaslarla əlilliyə görə əmək pensiyaları «Əmək pensiyaları haqqında» qanunun 12.1-ci maddəsində təsbit edilmiş şərtlər mövcud olduqca müəyyən edilir. Həmin maddəyə görə əlilliyə görə əmək pensiyası I qrup əlillərə ümumilikdə sığorta stajı 5 ildən az olmamaq şərtilə, əmək qabiliyyətli yaş dövrünün hər tam ili üçün 4 ay sığorta stajı olduqca təyin edilir. II və III qrup əlillərə əlilliyə görə əmək pensiyası fərdi hesabın sığorta hissəsində qeydə alınmış pensiya kapitalı əmək pensiyasının minimum məbləğindən az olmayan pensiya təminatına imkan verməsi şərtilə, tələb olunan sosial sığorta stajı olduqca təyin edilir.

«Əmək pensiyaları haqqında» qanuna əsasən əlilliyin baş vermə səbəbləri içərisində müharibə əlilliyinin hüquqi əhəmiyyət kəsb etdiyini göstərmək olar. Belə ki, hərbi qulluqçular (hərbi rütbələrdən məhrum edilmiş hərbi qulluqçular, müddətli həqiqi hərbi xidmət hərbi qulluqçuları istisna olmaqla) sırasından olan əlillər aşağıdakı kateqoriyalara bölünürlər:

1. müharibə əlilləri—əlillik hərbi xidmət vəzifələrini (xidməti vəzifələri) yerinə yetirərkən alınmış xəsarət (yaralanma, travma, kontuziya), yaxud cəbhədə olmaqla və ya döyüşməliyyətləri aparılan ölkələrdə beynəlmiləl borcu yerinə yetirməklə bağlı xəstəlik nəticəsindəüz verərsə;

2. hərbi qulluqçular sırasından digər əlillər—əlillik hərbi xidmət vəzifələrini (xidməti vəzifələri) yerinə yetirməklə bağlı olmayan bədbəxt hadisə nəticəsində alınmış xəsarət (yaralanma, travma, kontuziya), yaxud cəbhədə olmaqla və ya döyüşməliyyətləri aparılan ölkələrdə beynəlmiləl borcu yerinə yetirməklə bağlı olmayan xəstəlik nəticəsindəüz verərsə.

Müddətli həqiqi hərbi (alternativ) xidmətdə olan şəxslərin əlilliyi həqiqi hərbi və ya alternativ xidmət vəzifələrini yerinə yetirərkən yaralanma, kontuziya, zədələnmə nəticəsində, yaxud cəbhədə olmaqla və ya döyüşməliyyəti aparılan ölkədə hərbi xidmət borcunun yerinə yetirilməsi ilə bağlı xəstəlik nəticəsindəüz verərsə, onlar müharibə əlili hesab edirlər.

Hərbi qulluqçular üçün əlilliyə görə əmək pensiyaları isə həmin qanunun 12.2.-ci maddəsi ilə müəyyənləşdirilmişdir. Həmin maddəyə əsasən, hərbi qulluqçulara, o cümlədən müddətli həqiqi hərbi xidmət hərbi qulluqçularından I qrup müharibə əlili olan şəxslərə (hərbi rütbələrdən məhrum edilmiş hərbi qulluqçular və digər müddətli həqiqi hərbi xidmət hərbi qulluqçuları istisna olmaqla) əlilliyə görə əmək pensiyaları xidmət müddətindən asılı olmayaraq, əlillik hərbi qulluqçuların xidmət etdiyi dövrdə və ya xidmətdən buraxıldıqdan sonra, lakin xidmət dövründə alınmış xəstəlik və yaxud xəsarət (yaralanma, travma, kontuziya) nəticəsində üz verdikdə təyin edilir. Hərbi xidmət zamanı xəsarətin (yaranın, kontuziyanın və ya zədələnmənin) alınması müvafiq hərbi-tibbi sənədlərlə təsdiq edilir. Hərbi xidmətdən buraxıldıqdan sonra üç ay ərzində isə hərbi xidmətdən buraxılan şəxsin müalicə olunduğu tibb müəssisəsi tərəfindən onun xəstəlik tarixin-

dən verilən çıxarışla təsdiq olunur. Hər iki halda əlillik, onun qrupları, səbəbləri, zəruri olduqda isə onun baş vermə vaxtı müvafiq tibbi sosial ekspert komissiyası tərəfindən müəyyən edilir.

Əlilliyin anlayışı, onun qrupları, səbəbləri və hüquqi əhəmiyyəti. Respublikamızın qanunvericiliyində əlilliyin anlayışı barəsində vahid fikir formalaşmamışdır. «Əlilliyi olan şəxslərin hüquqları haqqında» Azərbaycan Respublikasının 31 may 2018-ci il tarixli Qanuna görə əlillik - müxtəlif maneələrlə qarşılaşdığı zaman şəxsin digər şəxslərlə bərabər səviyyədə cəmiyyət həyatında tam və səmərəli iştirakına mane olan sabit fiziki, psixi, əqli və ya hissiyyat pozuntularının olmasıdır. «Əmək pensiyaları haqqında» qanunda isə əlillik əmək qabiliyyətinin məhdudlaşdırılması ilə əlaqələndirilmişdir. Belə ki, həmin qanunun 11.1-cü maddəsinə əsasən əlillik xəstəlik və ya xəsarət nəticəsində yaranan əqli və ya fiziki qüsurlara görə əmək qabiliyyətinin məhdudlaşdırılması kimi xarakterizə olunur. Beynəlxalq Əmək Təşkilatının Azərbaycan Respublikası tərəfindən ratifikasiya edilmiş «Əlillərin peşə reabilitasiyası və məşğulluğu haqqında» 159 №-li Konvensiyasının 1-ci maddəsinə əsasən isə «əlil» termini münasib işi almaq, saxlamaq və xidmət üzrə lazımı qaydada təsdiq olunmuş fiziki və ya psixoloji qüsurlarla əlaqədar olaraq hərəkət etmək imkanları xeyli məhdud olan şəxsləri ifadə edir.

“Əlillərin hüquqları haqqında” BMT Konvensiyasında əlillər müxtəlif maneələrlə qarşılıqlı təsir zamanı onların digərləri ilə bərabər səviyyədə cəmiyyətin həyatında tam və səmərəli iştirakına mane olan sabit fiziki, psixi, əqli və ya hissiyyat pozuntuları olan insanlar kimi göstərilir.

Hesab edirik ki, əlillik anlayışı onun cəmiyyət həyatında tam və səmərəli iştirakına mane olan halla əlaqədar olduğuna görə «Əlilliyi olan şəxslərin hüquqları haqqında» Azərbaycan Respublikasının 31 may 2018-ci il tarixli Qanunda verilən anlayış daha düzgündür. Adı çəkilən Qanunun 1.0.1.-ci maddəsinə müvafiq olaraq, əlillik - müxtəlif maneələrlə qarşılaşdığı zaman şəxsin digər şəxslərlə bərabər səviyyədə cəmiyyət həyatında tam və səmərəli iştirakına mane olan sabit fiziki, psixi, əqli və ya hissiyyat pozuntularının olmasıdır.

Əlillik Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 30 dekabr 2015-ci il tarixli 413 nömrəli qərarı ilə təsdiq edilmiş «Əlilliyin və sağlamlıq imkanlarının məhdudlugunun müəyyən olunması meyarlarına dair Əsasnamə» uyğun olaraq üç dərəcəyə bölünür (I, II, III). **Birinci dərəcə əlillik** və tibbi göstəriş olan xüsusi hallarda ikinci və üçüncü dərəcə əlillik müddətsiz müəyyən edilir. İkinci və üçüncü dərəcə əlillik 5 (beş) il müddətinə müəyyən edilir. **İkinci dərəcə əlillik** fasiləsiz olaraq 10 (on) il, **üçüncü dərəcə əlillik** fasiləsiz olaraq 15 (on beş) il təyin olunduğu halda əlillik müddətsiz müəyyən edilir.

Azərbaycan Respublikasında əlilliyi qiymətləndirmək məqsədilə tibbi-sosial ekspertiza Azərbaycan Respublikasının Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyi (bundan sonra – Nazirlik) yanında Dövlət Tibbi-Sosial Ekspertiza və Reabilitasiya Xidmətinin (bundan sonra – Xidmət) tibbi-sosial ekspert komissiyaları (bundan sonra – TSEK) tərəfindən həyata keçirilir. TSEK statusu Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 5 fevral 2016-cı il 36 nömrəli qərarı ilə təsdiq edilmiş «Tibbi sosial ekspert komissiyaları haqqında» Əsasnamə ilə tənzimlənir. TSEK-də əlilliyin müəyyən olunması barədə qərar sadə səs çoxluğu ilə qəbul edilir.

Əlilliyin qiymətləndirilməsi Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 16 yanvar 2020-cü il tarixli 11 nömrəli qərarı ilə təsdiq edilmiş “Əlilliyin qiymətləndirilməsi Qaydası” ilə, əlilliyin qiymətləndirilməsi məqsədilə tibbi-sosial ekspertiza müayinəsinə göndərişlərin verilməsi isə Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 16 yanvar 2020-cü il tarixli 12 nömrəli qərarı ilə təsdiq edilmiş “Əlilliyin qiymətləndirilməsi məqsədilə tibbi-sosial ekspertiza müayinəsinə göndərişlərin verilməsi Qaydası” ilə tənzimlənir.

Əlilliyin səbəbinin, dərəcəsinin və müddətinin müəyyən edilməsi məqsədilə əlilliyin qiymətləndirilməsi TSEK tərəfindən Nazirliyin Mərkəzləşdirilmiş elektron informasiya sisteminin Əlillik altsistemi (bundan sonra – altsistem) vasitəsilə aparılır. Şəxs əlilliyin qiymətləndirilməsi barədə qərarın qəbul edildiyi tarixdən əlilliyin növbəti qiymətləndirilməsi tarixindən sonrakı ayın 1-dək əlilliyi olan şəxs hesab edilir.

Qanunvericilik əlillik səbəbinin dəyişdirilməsi və şikayət edilməsi qaydalarında tənzimləyir. Əlillik səbəbi Xidmət tərəfindən aşağıdakı hallarda dəyişdirilir:

- əlillik müəyyən edildikdən sonra qaydada nəzərdə tutulmuş digər səbəb müəyyən olunduqda;

- göndərişdə əlillik səbəbinin yanlış qeyd olunması, əlilliyin həqiqi səbəbinin müəyyən edilməsinin mümkün olmaması və ya əlillik səbəbini təsdiq edən sənədlərin mövcud olmaması nəticəsində əlillik qaydada nəzərdə tutulmuş digər səbəb əsas götürülməklə müəyyən edilmiş olduqda.

Əlillik səbəbinin dəyişdirilməsinə əsas verən sənədlər şəxsin özü (onun qanuni nümayəndəsi) və ya aidiyyəti orqanlar (qurumlar) tərəfindən Xidmətə təqdim olunur. Xidmət daxil olmuş sənədlərə 2 (iki) iş günü müddətində baxaraq, altsistemdə rəsmiləşdirməklə qərar qəbul edir. Əlillik səbəbinin dəyişdirilməsi həyata keçirildikdə, əlilliyin səbəbi əlilliyin müəyyən edildiyi tarixdən tez olmamaqla, əlilliyin həqiqi səbəbini təsdiq edən sənədin verildiyi tarixdən müəyyən edilmiş hesab olunur.

Əlilliyə görə əmək pensiyasının məbləği. Əlilliyə görə əmək pensiyasının məbləği «Əmək pensiyaları haqqında» qanunun 13-cü maddəsi ilə müəyyən edilir və iki hissədən ibarətdir: sığorta hissəsi, yığım hissəsi.

Əlilliyə görə əmək pensiyasının sığorta və yığım hissələrinin hesablanmasında gözlənilən pensiya ödənişi müddətinin aylarının sayı sığorta davamiyyəti əmsalına vurulur. Sığorta davamiyyəti əmsalı əlilliyə görə əmək pensiyası üçün tələb olunan sığorta stajı aylarının sayının 192-yə olan nisbəti şəklində müəyyənləşdirilir.

Müddətli həqiqi hərbi xidmət hərbi qulluqçularından I qrup müharibə əlili olan şəxslərin fərdi hesabı varsa və hesablanan əmək pensiyasının sığorta hissəsinin məbləği əmək pensiyasının minimum məbləğindən azdırsa, həmin məbləğə çatdırılmaqla, fərdi hesabı olmadıqda isə əlilliyə görə əmək pensiyasının sığorta hissəsinin məbləği əmək pensiyasının minimum məbləğində ödənilir. Bu kateqoriyadan olan şəxslərin “Əmək pensiyaları haqqında” qanunun 12.1-ci və 13.3-cü maddələrindəki şərtlər nəzərə alınmaqla fərdi hesabının sığorta hissəsindəki pensiya kapitalı əmək pensiyasının minimum məbləğindən böyük məbləğdə əmək pensiyasının hesablanmasına əsas verdikdə, pensiyanın sığorta hissəsi həmin məbləğdə müəyyənləşdirilir.

Sual 3. Yaşa görə əmək pensiyasının anlayışı və təyin edilməsi şərtləri

«Əmək pensiyaları haqqında» qanuna görə əmək pensiyasının növlərindən biri kimi yaşa görə əmək pensiyası çıxış edir. Yaşa görə əmək pensiyaları əmək pensiyasının əsas növü kimi çıxış edir. Pensiyanın bu növü 30-cu illərdən başlayaraq keçmiş SSRİ-də tətbiq edilməyə başlamışdır. Yaşa görə əmək pensiyası pensiya təminatı sistemində mərkəzi yer tutur və hüquq ədəbiyyatında o, "pensiya təminatının ən çox rast gəlinən növü" kimi göstərilir.⁶ Yaşa görə əmək pensiyası pensiya hüquq münasibətlərini yaradan hüquqi tərkibin spesifikliyi, pensiyanın təqdim edilmə əsasları, məbləğinin müəyyən edilməsi üsuluna əsasən pensiyanın digər növlərindən fərqlənir.

Azərbaycan Respublikasının və digər dövlətlərin (əsasən, keçmiş sosialist dövlətlərinin) pensiya qanunvericiliyində əmək pensiyasının bu növü yaşa görə pensiya adlandırılır. Lakin Rusiya Federasiyasının və əksər inkişaf etmiş dövlətlərin qanunvericiliyində isə bu ənənəvi olaraq «qocalığa görə pensiya» adlanır. Bu məsələnin konstitusion əsasına baxdıqda görürük ki, Azərbaycan Respublikasının 1995-ci il Konstitusiyasında hər bir kəsə qocalığına görə yox, müəyyən yaş həddinə çatmasına görə sosial təminatın verilməsi nəzərdə tutulur. Hesab edirik ki, pensiyanın bu növünün «qocalığa görə pensiya» adlandırılması düzgün deyil. Çünki pensiyaya çıxmaq üçün müəyyən edilmiş yaş həddi (kişilər üçün 62, qadınlar üçün 57 yaş) insanı tibbi, bioloji aspektdən qoca hesab etməyə əsas vermir. Bəzi alimlər qoca olmayan vətəndaşların, xüsusən də qadınların qocalığa görə pensiyaçı adlandırılmasını da düzgün hesab etmirlər.⁷ Böyük Sovet Ensiklopediyasında qocalıq üçün yaş həddinin şərti olaraq 65—74 yaş olduğu göstərilir. Bu baxımdan Azərbaycan Respublikasının pensiya qanunvericiliyində «yaşa görə əmək pensiyası» termininin işlədilməsi daha düzgündür.

Yaşa görə əmək pensiyasının anlayışı qanunvericilikdə leqal şəkildə təsbit edilməmişdir. Sosial təminat hüququnun əsasını qoymuş V.S.Andreyev pensiyanın bu növünə belə anlayış vermişdir ki, qocalığa görə pensiyalar müəyyən yaş həddinə çatmış və müəyyən olunmuş müddət ictimai faydalı fəaliyyətlə məşğul olmuş şəxslərə onların əvvəlki qazancına mütənəsb məbləğdə ömürlük təyin olunan və əmək qabiliyyəti olmayanlar üçün formalaşmış fondlardan verilən alimentar xarakterli aylıq ödəmələrdir.⁸

Göründüyü kimi bu anlayışa yaşa görə əmək pensiyası üçün spesifik olan əlamətlər də daxil edilmişdir. Məsələn: a) pensiyanın ömürlük təyin edilməsi; b) müəyyən sosial sığorta stajına malik olmaq; v) qanunla müəyyən olunmuş yaş həddinə çatmaq. Lakin bu gün qüvvədə olan pensiya qanunvericiliyini təhlil edərkən görünür ki, cəmiyyətin iqtisadi və siyasi həyatında baş verən köklü dəyişikliklər yaşa görə əmək pensiyasının mahiyyətini əsaslı şəkildə dəyişdirmişdir. Belə ki, onun alimentar, yəni əvəzsiz maddi yardım xarakteri daşması öz əhəmiyyətini itirmiş və artıq pensiyanın bu növünə şəxsin məcburi sosial sığorta haqqı ödəməsi, yəni sosial sığorta stajı əsasında yaranır.

Yaşa görə əmək pensiyaları üçün müasir pensiya qanunvericiliyi baxımından aşağıdakı spesifik əlamətləri göstərmək olar. Birincisi, bu pensiyalar ömürlük təyin olunur. İkincisi, pensiya almaq hüququ fərdi hesabın sığorta hissəsində qeydə alınmış pensiya kapitalının əmək pensiyasının minimum məbləğindən az olmayan pensiya təminatına imkan verməsi, yaxud azı 25 il sığorta stajı olması ilə şərtləndirilir. Üçüncüsü, pensiya yalnız qanunla müəyyən edilmiş yaş həddinə çatan şəxslərə təyin olunur.

Beləliklə, yaşa görə əmək pensiyasına dövlət sosial müdafiə fondunun vəsaitləri hesabına qanunla nəzərdə tutulmuş qayda və şərtlərlə müəyyən yaş həddinə çatan, topladığı *pensiya kapitalı əmək pensiyasının minimum məbləğindən az olmayan pensiya təminatına imkan verən* və

⁶ Захаров М.Л., Тучкова Э.Г. Практический и научный комментарий к Закону Российской Федерации «О государственных пенсиях в Российской Федерации». М.: БЕК, 1997, с. 78

⁷ Андреев В.С. Право социального обеспечения в СССР. М., 1987, с. 170

⁸ Yəndərad, s. 170

yaxud zəruri sosial sığorta stajına malik olan şəxslərə ömürlük təyin edilən və aylıq olaraq pul formasında verilməli olan ödəniş kimi anlayış vermək olar.

2006-cı il yanvar ayının 1-dən əməklə bağlı olmayan yaşa görə sosial pensiyalar da mövcud olmuşdu və hazırda bu pensiya növü «Sosial müavinətlər haqqında» qanunun qüvvəyə minməsi ilə yaşa görə sosial müavinətlərlə əvəz edilmişdir. Yaşa görə əmək pensiyası müəyyən yaş həddinə çatmaqla və müvafiq sosial sığorta stajının olması ilə əlaqədar olaraq təyin edilən pensiya növüdür.

Yaşa görə əmək pensiyası əsasında digər əmək pensiyalarının aspektləri, xüsusən də onların məbləğlərinin baza hissəsi müəyyən edilir. Buna görə də onu hüquq ədəbiyyatında «əsas» pensiya adlandırırlar⁹.

Respublikamızın pensiya qanunvericiliyi baxımından yaşa görə əmək pensiyası üçün tələb olunan yaş həddinə əsasən iki şərt təsir göstərir: insanın şəxsiyyətinin xüsusiyyətlərini xarakterizə edən bəzi göstəricilər və işin yerinə yetirildiyi əmək şəraiti. Bu göstəricilər ümumi pensiya yaşının, bəzi hallarda isə sosial sığorta stajının müddətinin aşağı salınması üçün əsas rolunu oynayır. Hazırda qüvvədə olan pensiya qanunvericiliyində ümumi pensiya yaşını aşağı salınmağa imkan verən bəzi hallar saxlanılmışdır.

Yaşa görə əmək pensiyasının növləri. «Əmək pensiyaları haqqında» qanunda təsbit olunmuş yaşa görə əmək pensiyalarının təyin olunması şərtlərini əsas götürərək onun növlərinin təsnifatını aşağıdakı kimi aparmaq olar: 1) ümumi əsaslarla yaşa görə əmək pensiyaları; 2) güzəştli əsaslarla yaşa görə əmək pensiyaları. Ümumi əsaslarla yaşa görə əmək pensiyası 2020-ci ildə 65 yaşına çatan kişilərə və 62 yaşına çatan qadınlara topladığı pensiya kapitalı əmək pensiyasının minimum məbləğindən az olmayan pensiya təminatına imkan verdikdə, yaxud azı 25 il sığorta stajı olduqda təyin edilir. Faktiki olaraq qanunvericilik ümumi əsaslarla yaşa görə əmək pensiyasının təyin edilməsi üçün əsasən iki hüquqi fakt müəyyən etmişdir. Birincisi, müəyyən yaş həddinə çatmaq. İkincisi, topladığı pensiya kapitalının əmək pensiyasının minimum məbləğindən az olmayan pensiya təminatına imkan verməsi, yaxud müvafiq sosial sığorta stajına malik olmaq.

2006-cı ilin yanvar ayının 1-dək sosial sığorta stajı kişi və qadına münasibətdə fərqli müəyyən edilirdi. Belə ki, kişilər 25 il ümumi əmək (sosial sığorta) stajına, qadınlar isə 20 il ümumi sosial sığorta stajına malik olduqda yaşa görə əmək pensiyası hüququ qazanırdılar. «Əmək pensiyaları haqqında» qanun isə kişi və qadının sosial sığorta stajı ilə bağlı eyni tələb müəyyən etmişdir. Yəni, hər ikisi üçün azı 25 il sosial sığorta stajının olması tələb edilir.

Respublikamızın pensiya qanunvericiliyində artıq kişi və qadınların pensiya yaşının bərabərləşdirilməsi istiqamətində normalar təsbit edilmişdir. Belə ki, «Əmək pensiyaları haqqında» Qanunun 7-ci maddəsinə görə kişilərin yaş həddi 2017-ci il iyulun 1-dən başlayaraq 2021-ci il iyulun 1-dək, qadınların yaş həddi 2017-ci il iyulun 1-dən başlayaraq 2027-ci il iyulun 1-dək hər il 6 ay artırılır. **Artıq 2027-ci ildə kişi və qadınların pensiya yaşı eyni, yəni 65 yaş olacaq.**

Dövr	Kişilər üzrə pensiya yaşı	Qadınlar üzrə pensiya yaşı
1 iyul 2017 – 30 iyun 2018	63 il 6 ay	60 il 6 ay
1 iyul 2018 – 30 iyun 2019	64 il	61 il
1 iyul 2019 – 30 iyun 2020	64 il 6 ay	61 il 6 ay
1 iyul 2020 – 30 iyun 2021	65 il	62 il
1 iyul 2021 – 30 iyun 2022	65 il	62 il 6 ay
1 iyul 2022 – 30 iyun 2023	65 il	63 il
1 iyul 2023 – 30 iyun 2024	65 il	63 il 6 ay
1 iyul 2024 – 30 iyun 2025	65 il	64 il
1 iyul 2025 – 30 iyun 2026	65 il	64 il 6 ay
1 iyul 2026 və sonra	65 il	65 il

⁹ Захаров М.Л., Тучкова Э.Г. Право социального обеспечения в России: Учебник. М.: БЕК, 2001, с. 215;

Ümumi əsaslarla yaşa görə əmək pensiyasını təyin etmək üçün pensiya yaşına çatmaqla yanaşı şəxsin topladığı pensiya kapitalı əmək pensiyasının minimum məbləğinə imkan verməlidir. Yəni fərdi hesabın sığorta hissəsində qeydə alınmış pensiya kapitalını gözlənilən pensiya ödənişi müddəti aylarının (144 ay) sayına böldükdə alınan məbləğ əmək pensiyasının minimum məbləğindən (116.27 manatdan) az olmamalıdır. Əgər həmin məbləğ aşağı olarsa, bu zaman azı 25 il sosial sığorta stajı tələb olunur.

Yaşa görə əmək pensiyasının növü kimi güzəştli şərtlərlə yaşa görə əmək pensiyalarının özünü iki növə bölmək olar:

1. əmək şəraiti ilə əlaqədar olaraq güzəştli şərtlərlə yaşa görə əmək pensiyaları;
2. əmək şəraiti ilə əlaqədar olmayan güzəştli şərtlərlə yaşa görə əmək pensiyaları;

«Əmək pensiyaları haqqında» qanunla əmək şəraiti ilə əlaqədar olaraq güzəştli şərtlərlə yaşa görə əmək pensiyaları almaq hüququna malik olan şəxslərin dairəsi və onun təyin edilməsi şərtləri aşağıdakı kimi müəyyən edilmişdir:

1. Axırncı iş yerindən asılı olmayaraq yeraltı işlərdə, incəsənətin xüsusi sahələrində, həmçinin əmək şəraiti xüsusilə zərərli və ağır olan işlərdə (istehsalatların, peşələrin, vəzifələrin və göstəricilərin *Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti* tərəfindən təsdiq olunan siyahısı üzrə) çalışan sığortaolunanların: kişilər - 60 yaşına çatdıqda, azı 25 il sığorta stajına malik olduqda və bu müddətin azı 12 il 6 ayını həmin işlərdə, qadınlar - 55 yaşına çatdıqda, azı 20 il sığorta stajına malik olduqda və bu müddətin azı 10 ilini həmin işlərdə çalışmışlarsa və fərdi hesabın sığorta hissəsində qeydə alınmış pensiya kapitalı əmək pensiyasının minimum məbləğindən az olmayan pensiya təminatına imkan verdikdə;

2. Mülki aviasiya uçuş və uçuş-sınaq heyətində işlə əlaqədar vəzifələrdə kişilərin azı 25 il, qadınların azı 20 il sığorta stajı olduqda, səhhətinə görə uçuş işindən azad olunmuş kişilərin həmin işlər üzrə azı 20 il, qadınların isə azı 15 il sığorta stajı olduqda və fərdi hesabın sığorta hissəsində qeydə alınmış pensiya kapitalı əmək pensiyasının minimum məbləğindən az olmayan pensiya təminatına imkan verdikdə;

3. Prokurorluq orqanlarında qulluq etmiş aşağıdakı şəxslər (xüsusi rütbələrdən məhrum edilmiş prokurorluq işçiləri istisna olmaqla):

- prokurorluq orqanlarında azı 35 il qulluq etmiş prokurorluq işçiləri;
- yaşa görə prokurorluq orqanlarında qulluğuna xitam verilmiş, 35 il və daha çox ümumi iş stajı olan, bu stajın azı 17 il 6 ayını prokurorluq orqanlarında qulluq etmiş prokurorluq işçiləri.

4. Hərbi qulluqçu kimi aşağıdakı hərbi qulluqçular (hərbi rütbələrdən məhrum edilmiş hərbi qulluqçular, müddətli həqiqi hərbi xidmət hərbi qulluqçuları istisna olmaqla):

- hərbi xidmətdən buraxılanadək 20 təqvim ili və daha çox hərbi xidmət etdikdə;
- hərbi xidmətdən yaşa görə buraxılmış, 25 təqvim ili və daha çox ümumi iş stajı olan, bu stajın azı 12 il 6 ayını hərbi xidmətdə olduqda;
- hərbi xidmətdən xəstəliyinə və ya səhhətinin məhdud imkanlarına, habelə ştatların ixtisarına görə buraxılmış və buraxıldığı gün 45 və daha çox yaş, 25 təqvim ili və daha çox ümumi iş stajı olan, bu stajın azı 12 il 6 ayını hərbi xidmətdə olduqda;
- hərbi xidmət müddəti 15 il və daha çox olmaqla Çernobıl AES-də qəzanın nəticələrinin aradan qaldırılması işlərində köçürmə zonasında iştirak etdikdə;

Hərbi qulluqçulara əmək pensiyası hərbi xidmət dövründə deyil, hərbi xidmətdən buraxıldıqdan sonra təyin olunur. Əmək pensiyası təyin olunduqdan sonra hərbi xidmətini davam etdirən əmək pensiyaçıların pensiyası sonuncu təminat xərçəliyinə görə yenidən hesablanmır. Bu kateqoriyadan olan şəxslərin əmək pensiyası yalnız fərdi hesablarında qeydə alınmış sığorta pensiya kapitalına görə yenidən hesablanma bilər. Hərbi qulluqçuların **təminat xərçəliyi (pul təminatı) dedikdə**, onların hərbi xidmətdən buraxıldığı günə aldıkları miqdarda (sonrakı artımlar da nəzərə alınmaqla) aylıq vəzifə maaşından, rütbə maaşından, xidmət illərinə görə əlavədən, ərzaq payı əvəzinə verilən pul kompensasiyasından, vəzifə maaşından hesablanan digər əlavələrdən, artımlardan ibarət olan məbləği başa düşülür.

5. Ədliyyə orqanlarında qulluq keçmiş aşağıdakı şəxslər (xüsusi rütbələrdən məhrum edilmiş ədliyyə işçiləri istisna olmaqla) :

• ədliyyə orqanlarında xüsusi rütbələr nəzərdə tutulan vəzifələrdə azı 35 il qulluq stajı olduqda;

• cəzaçəkmə müəssisələrində, istintaq təcridxanalarında və azadlıqdan məhrum edilmiş şəxslər üçün nəzərdə tutulmuş müalicə müəssisələrində müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən təsdiq edilmiş işlərin və peşələrin siyahısı üzrə məhkumlarla və həbsdə olan şəxslərlə işləyən mülki işçilər:

a) kişilər—60 yaşına çatdıqda və ümumi əmək stajı 30 ildən az olmamaqla, bu stajın azı 15 təqvim ilini məhkumlarla və həbsdə olan şəxslərlə işlədikdə;

b) qadınlar—55 yaşına çatdıqda və ümumi əmək stajı 25 ildən az olmamaqla, bu stajın azı 12 il 6 ayını məhkumlarla və həbsdə olan şəxslərlə işlədikdə;

6. Miqrasiya orqanlarında xüsusi rütbələr nəzərdə tutulan vəzifələrdə azı 35 il qulluq stajı olan miqrasiya işçiləri(*xüsusi rütbələrdən məhrum edilmiş miqrasiya işçiləri istisna olmaqla*)

7. Fövqəladə hallar orqanlarında xüsusi rütbələr nəzərdə tutulan vəzifələrdə azı 35 il xidmət stajı olan işçilər (xüsusi rütbələrdən məhrum edilmiş fəvqəladə hallar orqanlarının işçiləri istisna olmaqla).

Pensiya qanunvericiliyində yaşa görə əmək pensiyaları sahəsindəki güzəştlər ümumi pensiya yaşının azaldılması ilə bağlıdır. Güzəştli şərtlərlə yaşa görə əmək pensiyalarının təyin olunması zamanı Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 23 yanvar 2007-ci il tarixli 12 №-li qərarı ilə təsdiq olunmuş «Güzəştli şərtlərlə yaşa görə əmək pensiyası hüququ verən istehsalatların, peşələrin, vəzifələrin və göstəricilərin Siyahısı»na istinad olunur. «Əmək pensiyaları haqqında» qanunun 9.8-ci maddəsinə əsasən, həmin qanun qüvvəyə mindiyi gündək göstərilən işlərdə güzəştli şərtlərlə pensiya hüququ verən tam əmək stajı olan şəxslərə pensiyalar yaşa və staja görə əvvəllər qüvvədə olmuş «Vətəndaşların pensiya təminatı haqqında» 23 sentyabr 1992-ci il tarixli qanunla müəyyən edilmiş tələblərə müvafiq surətdə təyin edilir.

«Əmək pensiyaları haqqında» qanunla əmək şəraiti ilə əlaqədar olmayaraq güzəştli şərtlərlə yaşa görə əmək pensiyaları almaq hüququna malik olan şəxslərin dairəsi və onun təyin edilməsi şərtləri aşağıdakı kimi müəyyən edilmişdir:

- Beş və daha çox uşaq doğub onları səkkiz yaşınadək tərbiyə etmiş qadınların qanunlamüəyyən edilmiş şərtlər daxilində (pensiya yaşı, fərdi hesabın sığorta hissəsində qeydə alınmış pensiya kapitalının əmək pensiyasının minimum məbləğindən az olmaması, yaxud 25 illik sosial sığorta stajına malik olması) yaş həddi hər uşağa görə 1 il azaldılmaqla;

- Sağlamlıq imkanları məhdud uşağını səkkiz yaşınadək tərbiyə etmiş anaların qanunla müəyyən edilmiş şərtlər daxilində yaş həddi 5 il azaldılmaqla;

- Ana vəfat etdiyinə və ya ana ilə nikaha xitam verildiyinə, yaxud ana valideynlik hüququndan məhrum edildiyinə görə 5 və daha çox uşağı növbəti nikah bağlamadan, təkbaşına səkkiz yaşınadək böyüdən ataların, habelə 5 və daha çox uşağı övladlığa götürüb təkbaşına səkkiz yaşınadək böyüdən ataların, həmçinin 5 və daha çox uşağı səkkiz yaşınadək böyüdən qəyyum kişilərin qanunla müəyyən edilmiş şərtlər daxilində yaş həddi 5 il azaldılmaqla ;

- Hipovizqanizm xəstəliyinə tutulan şəxslər (liliputlar) və mütənasibliyi pozulmuş cirt-danboylar - kişilər 47, qadınlar 42 yaşına çatdıqda və həmin şəxslərin azı 5 il sığorta stajı olduqda .

Yaşa görə əmək pensiyasının məbləği. Yaşa görə əmək pensiyalarının məbləği «Əmək pensiyaları haqqında» qanunun 10-cu maddəsi ilə müəyyən edilir. Yaşa görə əmək pensiyasının məbləği 2 hissədən ibarətdir: sığorta hissəsi, yığım hissəsi.

Sual 4. Ailə başçısını itirməyə görə əmək pensiyasının anlayışı və təyin edilməsi şərtləri

Ailə başçısını itirməyə görə əmək pensiyasının təqdim edilməsi əsası ilk növbədə Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası ilə müəyyən edilmişdir. Belə ki, Azərbaycan Respublikasının 12 noyabr 1995-ci il Konstitusiyasının 38-ci maddəsinin üçüncü hissəsində hər kəsin ailə başçısını itirdiyi halda sosial təminat almaq hüququ təsbit edilmişdir.

Ailə başçısını itirməyə görə əmək pensiyasına vəfat etmiş ailə başçısının əmək haqqı ilə nisbətdə olan məbləğlərdə müəyyən edilərək, onun öhdəsində olan əmək qabiliyyətsiz ailə üzvlərinə təyin olunan və əmək qabiliyyəti olmayanlar üçün fondlardan ödənilən aylıq ödəmə kimi anlayış vermişdir¹⁰. Bu anlayış həm pensiyanın ümumi anlayışında nəzərdə tutulan və pensiyaların bütün digər növlərinə xas olan əlamətləri (ödəmələrin aylıq olması, əmək qabiliyyəti olmayanlar üçün fondlardan ödənilməsi), həm də ancaq pensiyanın bu növünə xas olan cəhətləri (pensiyanın vəfat edən ailə başçısının əmək haqqı ilə nisbətdə müəyyən edilməsi, pensiyaların ancaq vəfat edən öhdəsində olmuş əmək qabiliyyəti olmayan ailə üzvlərinə ödənilməsi) özündə birləşdirir.

Bundan başqa, hüquq ədəbiyyatında ailə başçısını itirməyə görə əmək pensiyasına ailə başçısının vəfat etdiyi halda, onun öhdəsində olan əmək qabiliyyətsiz ailə üzvlərinə təyin edilən aylıq pul ödənişi kimi də anlayış verilir¹¹.

«Əmək pensiyaları haqqında» qanunda ailə başçısını itirməyə görə əmək pensiyasına leqal anlayış verilməmişdir. Mövcud pensiya qanunvericiliyi baxımından isə ona aşağıdakı kimi anlayış vermək olar: ailə başçısını itirməyə görə əmək pensiyası dedikdə qanunla müəyyən edilmiş qayda və şərtlərlə dövlət sosial müdafiə fondunun vəsaitləri hesabına ailə başçısının ölməsi ilə əlaqədar olaraq onun öhdəsində (himayəsində) olan əmək qabiliyyəti olmayan ailə üzvlərinin əmək haqqı və digər gəlirlərinin kompensasiyası məqsədilə təyin edilən aylıq pul ödənişi başa düşülür. Ailə başçısını itirməyə görə əmək pensiyasının təyin edilməsi üzrə hüquq münasibətlərinin yaranma əsası olan hüquqi tərkibdə həm ailə başçısının özünə, həm də onun ailə üzvlərinə aid olan faktları ayırmaq lazımdır. Ailə başçısının itirilməsi dedikdə onun ölümü və ya xəbərsiz itkin düşməsi başa düşülür. Ölüm faktı VVAQ orqanları tərəfindən verilən şəhadətnamə ilə təsdiq olunur və ya məhkəmə tərəfindən müəyyən edilir.

Azərbaycan Respublikası Mülki Məcəlləsinin 41.1-ci maddəsinə görə, əgər şəxsin yaşayış yerində onun harada olması barədə 5 il ərzində məlumat olmazsa, habelə o, ölüm təhlükəsi törədən və ya hansısa bədbəxt hadisədən həlak olduğunu güman etməyə əsas verən şəraitdə xəbərsiz itkin düşərsə və ondan 6 ay ərzində xəbər çıxmazsa, o, məhkəmə qaydasında ölmüş elan edilə bilər.

Hərbi əməliyyatlarla əlaqədar xəbərsiz itkin düşmüş hərbi qulluqçu və ya digər şəxs hərbi əməliyyatların qurtardığı gündən azı 2 il keçdikdən sonra məhkəmə qaydasında ölmüş elan edilə bilər. Şəxsin ölmüş elan edilməsi haqqında məhkəmə qərarının qanuni qüvvəyə mindiyi gün onun ölümünü sayılır. Əgər fiziki şəxsin olduğu yer məlum deyildirsə və 2 il ərzində o yaşayış yerində görünməmişsə, maraqlı şəxslərin ərizəsinə əsasən, məhkəmə fiziki şəxsi xəbərsiz itkin düşmüş hesab edə bilər.

Ailə başçısını itirməyə görə əmək pensiyasına olan hüququn yaranması üçün ailə başçısının ölümü deyil, həm də onun itkin düşməsi faktı əsas hüquqi fakt kimi çıxış edir. Ona görə ki, ailə başçısının itirilməsi dedikdə nəinki onun fiziki cəhətdən ölümü, həm də onun xəbərsiz itkin düşməsi başa düşülür. Belə ki, «Əmək pensiyaları haqqında» qanunun 14.2-ci maddəsi itkin düşmüş vətəndaşların ailələri üçün də ailə başçısını itirməyə görə əmək pensiyası verilməsini nəzərdə tutur.

Ailə başçısını itirməyə görə əmək pensiyasının təyin edilməsinin əsasını ailə başçısının faktiki itirilməsi (ölümü) və ya onun xəbərsiz itkin düşməsi halları təşkil edir. Ancaq bəzi hallarda, bu pensiya potensial ailə başçısının (ailə başçısı ola biləcək şəxsin) itirilməsinə görə də təyin edilir.

¹⁰ Андреев В.С. Право социального обеспечения в СССР. М.: Юридическая литература, 1987, с. 234

¹¹ Право социального обеспечения: Учебник / Под ред. К.Н. Гусова. М.: Проспект, 2002, с. 163

Ailə başçısı əlil olduqda, onun ölümünə görə verilən pensiya əlilliyə görə pensiyadan tö-rəmə sayılır.

Ailə başçısını itirməyə görə əmək pensiyası almaq hüququna onun öhdəsində olan əmək qabiliyyəti olmayan ailə üzvləri malikdirlər. Pensiyanın bu növü təyin edilərkən, sosial müdafiə orqanları müraciət edən şəxslərin vəfat edən ailə üzvü olması, onların əmək qabiliyyətsiz ol-ması və vəfat edən öhdəsində olma məsələlərini araşdırırlar.

Ailə başçısını itirməyə görə əmək pensiyası hüquq münasibətlərinin subyekt qismində bütövlükdə ailə çıxış edir. Lakin əvvəlcə pensiya almaq hüququna malik olan hər bir ailə üzvü ayrılıqda müəyyən edilir. Qohumluq dərəcəsinin müəyyən edilməsi isə ailə qanunvericiliyinin qaydalarına uyğun surətdə həyata keçirilir. Belə ki, Azərbaycan Respublikasının Ailə Məcəllə-sinə görə, ancaq VVAQ orqanları tərəfindən qeydə alınmış nikahlar hüquqi əhəmiyyət daşıyır. Dini qaydalara uyğun olaraq bağlanmış nikahlar isə (dini nikahlar) hüquqi əhəmiyyətə malik de-yillər. Əgər ər (arvad) vəfat edənə qədər nikah pozulubsa, pensiya hüququ yaranmır. Bu zaman doğma uşaqlarla yanaşı övladlığa götürülənlər, habelə ögey qız və ögey oğlanlar bərabər əsaslar-la pensiya almaq hüququna malikdirlər.

Əgər ölən ailə üzvləri onun tam himayəsində olmuş və ya ondan daimi və əsas vəsait mənbəyi kimi kömək almışlarsa, vəfat edən öhdəsində olanlar hesab edilirlər. Öhdədə olma haqqında məsələ həll edilərkən, göstərilən köməyin daimi xarakter daşması və onun digər vəsait mənbələrinə münasibətdə həcmi müəyyən edilir. Əgər ailə üzvünün aldığı pensiya onun əsas və daimi vəsait mənbəyi olmuşdursa, digər pensiya, əmək haqqı alması onun vəfat edən öhdəsin-də olması kimi tanınmasına mane ola bilməz. Ölmüş ailə başçısının faktiki köməyinin məbləği-nin qiymətləndirilməsi mövcud sənədlər əsasında DSMF-nin rayon (şəhər) şöbələri tərəfindən həyata keçirilir. Müvafiq sənədlər olmadıqda isə öhdədə olma faktı məhkəmə tərəfindən müəy-yən edilə bilər. Ailə başçısı ilə birgə yaşama ailə üzvünün öhdədə olması kimi tanınması üçün məcburi şərt ola bilməz. Əgər pensiya üçün müraciət edən şəxs ailə başçısından ayrı yaşamışdır-sa (məsələn, başqa şəhərdə, rayonda), öhdədə olma faktı ümumi əsaslara görə, yəni ölən həmin ailə üzvünə etdiyi köməyin daimi və əsas vəsait mənbəyi olub-olmamağından asılı olaraq müəy-yən edilir.

Ümumi qaydaya görə, öhdədə olma müddəti heç bir əhəmiyyət kəsb etmir. Lakin ögey atəvəögey ana üçün istisna nəzərdə tutulur. Belə ki, «Əmək pensiyaları haqqında» qanunun 15-ci maddəsinə görə, ögey ata və ögey ana vəfat etmiş ögey oğlu və ya ögey qızı azı 5 il tər-biyə etmiş və ya saxlamışsa, doğma valideynlərlə bir səviyyədə pensiya almaq hüququna malik-dirlər.

Həmin qanunun 14-cü maddəsinə görə vəfat etmiş və ya həlak olmuş ailə başçısının öh-dəsində olan (vəfat edən tam təminatında olan və ya ondan özlərinin yaşayışı üçün daimi və əsas vəsait mənbəyi kimi kömək alan) aşağıdakı ailə üzvlərinin ailə başçısını itirməyə görə əmək pensiyası hüququ vardır:

- vəfat etmiş və ya həlak olmuş şəxslərin övladları: 18 yaşına çatmamış; 18 yaşına çatana dək I və ya II qrup əlil olmuş 18 yaşdan yuxarı; təhsil müəssisələrinin əyani şöbəsində təhsil alanlar, la-kin ən çoxu 23 yaşına çatana dək;
- ata, ana, ər (arvad) pensiya yaşına - kişilər 62 yaşa, qadınlar 57 yaşa (hal-hazırda kişilər 65 yaşa, qadınlar 52 yaşa) çatmışdırsa, yaxud I və ya II qrup əlildirsə;
- yaşından və əmək qabiliyyətindən asılı olmayaraq valideynlərdən biri və ya ər (arvad), yaxud baba, nənə, qardaş, bacı vəfat etmiş və ya həlak olmuş ailə başçısının 8 yaşına çatmamış uşaqla-rına, qardaşlarına, bacılarına, nəvələrinə baxırsa və işləmirsə.

Sığorta olunan qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş qaydada xəbərsiz itkin düşmüş və ya ölmüş elan edildiyi halda, onun ailə üzvləri vəfat etmiş və ya həlak olmuş ailə başçısının ailə üzvləri ilə bərabər əsaslarla ailə başçısını itirməyə görə əmək pensiyası hüququna malikdirlər.

Xəbərsiz itkin düşmüş və ya ölmüş elan edilən sığorta olunan qayıtdıqda və ya onun ol-duğu yer aşkar edildikdə, onun ailə üzvlərinə ödənilən ailə başçısını itirməyə görə əmək pensi-yası dayandırılır.

«Əmək pensiyaları haqqında» qanunun 11-ci maddəsi eyni zamanda, əmək qabiliyyəti olmayan şəxslərin də dairəsini müəyyən edir. «Əmək qabiliyyətinin olmaması» anlayışı həyat fəaliyyətinin məhdudlaşması, yəni əlillik (onun hər üç dərəcəsi), uşaqlara qulluq etməyin zəruri olmasına görə əmək fəaliyyəti ilə məşğul olmaq imkanının olmaması, 18 yaşadək yaş dövrü və kişilərin pensiya yaşında olması faktını əhatə edir.

Təhsil müəssisələrinin əyani şöbəsində təhsil alanlar təhsili bitirənədək, lakin ən çoxu 23 yaşınadək ailə başçısını itirməyə görə əmək pensiyası hüququna malikdirlər.

Vəfat edənin öhdəsində olmamış valideynlər sonralar gəlir mənbəyini itirdikdə övladının ölümü ilə əlaqədar pensiya almaq hüququna malikdirlər.

Vəfat edənin köməyi yaşayışları üçün daimi və əsas vəsait mənbəyi olan, lakin özləri hər hansı pensiya alan ailə üzvləri yeni pensiyaya keçmək hüququna malikdirlər.

Ailə başçısını itirməyə görə əmək pensiyası təminatının şərtləri və normaları ailə başçısının ölümünün səbəblərindən və pensiya təyin olunan ailə üzvlərinin sayından asılı olaraq diferensiasiya olunur. Ailə başçısının ölümünün səbəblərindən asılı olaraq, pensiya təminatının bu növü ümumi əsaslarla ailə başçısının itirilməsinə görə əmək pensiyasına və hərbi qulluqçuların ailələri üçün təqdim olunan pensiyalara bölünür. Əgər ailə başçısının ölümünün səbəbləri müvafiq sənədlərdə (hərbi və dövlət qulluqçularının ölümü haqqında tərtib edilmiş aktda və s.) göstərilməzsə onda, tibbi sosial ekspert komissiyaları tərəfindən müəyyən edilir.

Ailə başçısının itirilməsinə görə əmək pensiyası ailə başçısının ölümü ilə əlaqədar olaraq o halda təyin edilir ki, vəfat etmiş ailə başçısı qanunvericiliklə tələb olunan sosial sığorta stajına malik olmalıdır.

«Əmək pensiyaları haqqında» qanunun 17-ci maddəsinə əsasən, ailə başçısını itirməyə görə əmək pensiyası ölüm gününədək ailə başçısının həmin qanunun 12-ci maddəsində tələb edilən sığorta stajı olduqda (həmin qanunun qüvvəyə mindiyi günədək ailə başçısını itirməyə görə əmək pensiyası təyin edilmiş şəxslər istisna olmaqla) təyin olunur. «Əlilliyə görə əmək pensiyasının təyin edilməsi şərtləri» adlanan həmin qanunun 12-ci maddəsində isə göstərilir ki, əlilliyə görə əmək pensiyası I qrup əlillərə ümumilikdə sığorta stajı 5 ildən az olmamaq şərtilə, əmək qabiliyyətli yaş dövrünün hər tam ili üçün 4 ay sığorta stajı olduqda təyin edilir. II və III qrup əlillərə əlilliyə görə əmək pensiyası fərdi hesabın sığorta hissəsində qeyd alınmış pensiya kapitalı əmək pensiyasının minimum məbləğindən az olmayan pensiya təminatına imkan verməsi şərtilə, tələb olunan sosial sığorta stajı olduqda təyin edilir. Bu zaman ailə başçısının hansı səbəbdən itirilməsi heç bir hüquqi əhəmiyyət kəsb etmir.

Hərbi qulluqçuların, o cümlədən müddətli həqiqi hərbi xidmət hərbi qulluqçularından I qrup müharibə əlili olan şəxslərin (hərbi rütbələrdən məhrum edilmiş hərbi qulluqçular və digər müddətli həqiqi hərbi xidmət hərbi qulluqçuları istisna olmaqla) ailə üzvlərinə ailə başçısını itirməyə görə əmək pensiyaları hərbi qulluqçunun xidmət müddətindən asılı olmayaraq təyin edilir. Bu zaman ailə başçısını itirməyə görə əmək pensiyası ailə başçısı xidmət etdiyi dövrdə və ya xidmətdən buraxıldıqdan sonra, amma xidmət etdiyi dövrdə aldığı xəstəlik və yaxud xəsarət (yaralanma, travma, kontuziya) nəticəsində vəfat edibsə, təyin olunur. Həmin hərbi qulluqçular sırasından olan pensiyaçıların ailələrinə isə ailə başçısı pensiya aldığı dövrdə və ya pensiya ödənilməsinin kəsilməsindən 5 il keçənədək vəfat edibsə təyin olunur. Hərbi əməliyyatlar zamanı itkin düşmüş hərbi qulluqçuların ailə üzvləri cəbhədə həlak olanların ailə üzvlərinə bərabər tutulur.

Ailə başçısını itirməyə görə əmək pensiyasının «Əmək pensiyaları haqqında» qanunla müəyyən edilmiş şərtləri bu qanun qüvvəyə mindiyi günədək ailə başçısını itirməyə görə əmək pensiyası təyin edilmiş şəxslərə şamil edilmir. Əvvəlki pensiya qanunvericiliyində göstərilirdi ki, əgər ailə başçısının ölümü ümumi xəstəlik nəticəsində baş vermişdirsə, vəfat etmiş ailə başçısının itirilməsi ilə əlaqədar pensiyalar ölüm gününədək ailə başçısının əlilliyə görə pensiya təyin edilməsi üçün tələb edilən əmək (sığorta) stajına malik olduqda təyin olunur. Tələb olunan əmək (sığorta) stajı olmadıqda isə, pensiya faktiki staja mütənasib olaraq hesablanırdı. Ailə başçısının ölümü əmək zədəsi, peşə xəstəliyi, bədbəxt hadisə və ya ümumi xəstəlik nəticəsində baş vermişdirsə, pensiya ümumi əsaslarla əmək (sığorta) stajından asılı olmayaraq təyin olunurdu.

Ailə başçısını itirməyə görə əmək pensiyasının məbləği. Ailə başçısını itirməyə görə əmək pensiyalarının məbləği «Əmək pensiyaları haqqında» qanunun 18-ci maddəsi ilə müəyyən edilmişdir və yalnız sığorta hissəsindən ibarətdir. «Əmək pensiyaları haqqında» qanunun 18.2-ci maddəsinə əsasən ailə başçısını itirməyə görə əmək pensiyasının sığorta hissəsinin əmək qabiliyyəti olmayan ailə üzvlərinin hər birinə düşən məbləği əlilliyə görə əmək pensiyasının sığorta hissəsinin hesablanması mexanizminə uyğun olaraq hesablanmış məbləğin əmək qabiliyyəti olmayan ailə üzvlərinin sayına bölünməsi yolu ilə müəyyənləşdirilir.

Əmək qabiliyyəti olmayan ailə üzvlərinin ailə başçısını itirməyə görə əmək pensiyalarının ailəyə düşən ümumi məbləği əmək pensiyasının minimum məbləğindən aşağı olduqda, həmin məbləğə çatdırılmaqla ödənilir.

Vəfat etmiş ailə başçısı yaşa və ya əlilliyə görə əmək pensiyaçısı olmuşdursa, ailə üzvləri üçün ailə başçısını itirməyə görə əmək pensiyasının sığorta hissəsinin məbləği vəfat etmiş ailə başçısına təyin edilmiş yaşa və ya əlilliyə görə əmək pensiyasının sığorta hissəsinin əmək qabiliyyətli olmayan ailə üzvlərinin sayına nisbəti şəklində müəyyənləşdirilir.

Vəfat etmiş sığorta olunanın və əmək pensiyasının yığım hissəsi təyin olunmamış əmək pensiyaçısının fərdi hesabının yığım hissəsində olan vəsaitlər qanunvericiliyə uyğun qaydada onun varisləri arasında bərabər bölünür. Sığorta olunanın və ya əmək pensiyasının yığım hissəsi təyin olunmamış əmək pensiyaçısının varisləri olmadıqda, onun fərdi hesabının yığım hissəsində olan vəsaitlər və əmək pensiyasının yığım hissəsi üzrə alınmamış vəsaitlər müvafiq icra hakimiyyəti orqanının büdcəsinin gəlirlərinə aid edilir.

Dövlət qulluqçusu və ya dövlət qulluqçusu kimi bu qanunla müəyyən olunan əmək pensiyasına əlavələri almaq hüququ olan əmək pensiyaçısı vəfat etdikdə, onun ailə başçısını itirməyə görə əmək pensiyası almaq hüququ olan ailə üzvlərinə və Azərbaycan Respublikasının Baş naziri və Baş nazirinin müavinləri, Naxçıvan Muxtar Respublikasının Baş naziri və Baş nazirinin müavinləri, Azərbaycan Respublikası mərkəzi icra hakimiyyəti orqanının rəhbəri və rəhbərinin müavinləri, Naxçıvan Muxtar Respublikası mərkəzi icra hakimiyyəti orqanının rəhbəri və rəhbərinin müavinləri, yerli icra hakimiyyəti orqanının rəhbəri (başçısı) vəzifələrini tutmuş şəxslərin ailə üzvlərinə vəfat etmiş dövlət qulluqçusunun qulluq stajına görə almalı olduğu və ya pensiyaçı kimi aldığı əmək pensiyası və əmək pensiyasına əlavənin 80 faizi miqdarının ailə üzvlərinin sayına olan nisbəti şəklində müəyyən edilmiş məbləğlə təyin edilən ailə başçısını itirməyə görə əmək pensiyasının məbləği arasındakı fərq qədər əmək pensiyasına əlavə ödənilir.

Vəfat etmiş hərbi qulluqçuların ailə üzvlərinə əmək pensiyasına əlavələr təminat xərcliyindəki sonrakı artımlar da nəzərə alınmaqla müəyyən edilir.

Bu zaman Azərbaycan Respublikasının müdafiəsi zamanı, habelə başqa hərbi xidmət vəzifələrini (xidməti vəzifələrini) yerinə yetirərkən alınmış xəsarət (yara, kontuziya və ya zədə), yaxud cəbhədə olmaqla, Azərbaycan Respublikasının müdafiəsi ilə və ya döyüş əməliyyatları aparan ölkələrdə beynəlmiləlçilik borcunu yerinə yetirməklə bağlı xəstəlik nəticəsində vəfat etmiş hərbi qulluqçuların və hərbi qulluqçular sırasından olan pensiyaçıların ailələrinə—ailənin əmək qabiliyyəti olmayan hər bir üzvünə ailə başçısının təminat xərcliyinin 50 faizi (ailə başçısının ölümünün səbəbindən asılı olmayaraq müharibə əlilləri sırasından olan vəfat etmiş pensiyaçıların ailələrinə və tərkibində hər iki valideynini itirmiş uşaqların (ata-anadan yetimlərin) olduğu ailə üzvlərinə də əlavə bu məbləgdə müəyyən edilir) məbləğində, hərbi xidmət vəzifələrinin (xidmət vəzifələrinin) yerinə yetirilməsi ilə bağlı olmayan bədbəxt hadisə zamanı alınmış xəsarət (yara, kontuziya və ya zədə) və ya cəbhədə olmaqla, Azərbaycan Respublikasının müdafiəsi ilə və ya döyüş əməliyyatları aparan ölkələrdə beynəlmiləlçilik borcunu yerinə yetirməklə bağlı olmayan xəstəlik nəticəsində vəfat etmiş hərbi qulluqçuların və hərbi qulluqçular sırasından olan pensiyaçıların ailə üzvlərinə isə ailənin əmək qabiliyyəti olmayan hər bir üzvünə ailə başçısının təminat xərcliyinin 35 faizi miqdarı ilə müəyyənləşdirilən məbləğlə təyin edilən əmək pensiyasının məbləği arasındakı fərq qədər əmək pensiyasına əlavə ödənilir.

Sual 5. Sosial müavinətlərin anlayışı, təsnifatı və onların məbləğinin müəyyən edilməsi metodları

Sosial təminatın ən mühüm növü olan sosial müavinətlər pensiyalarla eyni vaxtda, hələ XX əsrin 20-ci illərinin II yarısından başlayaraq muzzdu işçilərə verilən sosial sığorta ödənişlərinin tərkib hissələrindən biri kimi yaranmışdır. Sonralar isə o, tək muzzdu işçilər üçün yox, həm də digər kateqoriya şəxslərə ödənilən sosial yardımlar kimi çıxış etməyə və artıq dövlət sosial sığorta orqanları tərəfindən yox, həm də dövlət büdcəsindən, kolxozçuların dövlət sosial müdafiəsi fondu tərəfindən ödənilməyə başlandı. Lakin cəmiyyətin bütün sahələrində köklü dəyişikliklərə səbəb olmuş yeni sosial-iqtisadi münasibətlərin yaranması müavinətlərin yeni növlərinin meydana gəlməsi, köhnələrin isə sıradan çıxması ilə nəticələndi. Onların bir qisminin dairəsi son vaxtlar meydana gəlmiş yeni növlərlə daha da zənginləşdi (məs., uşağa qulluğa görə ödənilən müavinət, işsizlik müavinəti və s.), bir sıra müavinətlər isə müstəqil müavinət növü kimi ümumiyyətlə sıradan çıxmış, yaxud da digərlərinin tərkibinə daxil edilmişlər (məs., çoxuşaqlı və tənha analara ödənilən müavinətlər). Hal-hazırda isə respublikamızda "sosial müavinətlər" kimi tanınan geniş müavinətlər sistemi formalaşaraq inkişaf etmiş və həmin müavinətlər haqqında qanunvericilik tamamilə yeniləşmişdir.

Sosial müavinətlərlə əlaqədar olan münasibətlərin hüquqi tənzimi həm qanun əsasında («Sosial müavinətlər haqqında» 7 dekabr 2006-cı il tarixli qanun), həm də qanunqüvvəli aktlar əsasında (məsələn, Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 15 sentyabr 1998-ci il tarixli 189 №-li qərarı ilə təsdiq edilmiş "Məcburi dövlət sosial sığortası üzrə ödəmələrin və əmək qabiliyyətini müvəqqəti itirmiş işçilərə işəgötürənin vəsaiti hesabına ödənilən müavinətlərin hesablanması və ödənilməsi haqqında" Əsasnamə) həyata keçirilir. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının 38-ci maddəsində hər kəsin sosial təminat hüququ ilə yanaşı sosial müavinətlərin ən mühüm növlərinin təqdim edilmə əsasları da (məs., xəstəlik, əmək qabiliyyətini müvəqqəti itirmə, işsizlik) təsbit edilmişdir. Həmin maddənin III hissəsində göstərilir ki, hər kəs qanunla müəyyən edilmiş yaş həddinə çatdıqda, xəstəliyinə, əlilliyinə, ailə başçısını itirdiyinə, əmək qabiliyyətini itirdiyinə, işsizliyə və qanunla nəzərdə tutulmuş digər hallarda sosial təminat hüququna malikdir.

Pensiya kimi sosial müavinətlər də sosial təminatın bir növü kimi qanunla nəzərdə tutulmuş qaydada vətəndaşlara təyin olunan pul ödənişləridir. Lakin müavinətə anlayış verərkən ilk növbədə onu məhz pensiyalardan fərqləndirən aşağıdakı əlamətlərə diqqət yetirmək lazımdır:

1. Müavinət almaq hüququ vətəndaşın əmək fəaliyyəti ilə bağlı ola da bilər (məsələn, əmək qabiliyyətinin müvəqqəti itirilməsinə görə, hamiləliyə və doğuşa görə müavinətlər) və ya belə fəaliyyətdən asılı olmaya da bilər (işsizlik müavinəti, əlilliyə görə müavinət, yaşa görə müavinət və s.). Pensiya isə hər bir halda şəxsin əmək fəaliyyəti ilə əlaqədar olaraq təqdim edilir.

2. Təyin olunma məqsədinə görə müavinətlər bəzi hallarda itirilmiş əmək haqqını bərpa etmək məqsədi daşıyır və onun məbləği əmək haqqı əsasında müəyyən edilir, digər hallarda isə müavinət əlavə maddi yardım rolu oynayır və qəti məbləğlə müəyyən olunur (məsələn, uşağın doğulması ilə əlaqədar ödənilən müavinətlər). Pensiyanın məqsədi isə pensiya almaq hüququ olan vətəndaşların yaşayışına təminat verən yeganə mənbə rolunu oynamaqdır.

3. Subyektlərinə görə pensiya bir qayda olaraq işləməyən vətəndaşlar üçün nəzərdə tutulur, müavinətlər isə hamıya, həm işləyənlərə, həm işləməyənlərə ödənilir.

«Sosial müavinətlər haqqında» qanunda ilk dəfə olaraq sosial müavinətə leqal anlayış verilməmişdir. Həmin qanunun 1-ci maddəsinə görə sosial müavinətlər dedikdə qanunla müəyyən edilmiş qaydada ayrı-ayrı kateqoriya şəxslərə sosial yardım göstərilməsi məqsədilə aylıq və ya birdəfəlik ödənilən pul vəsaiti başa düşülür. Lakin hesab edirik ki, qanunvericilik sosial təminatın bu növünün təqdim edilməsi məqsədini sosial sığorta ilə əlaqələndirməmiş və onun əsas məqsədini göstərə bilməmişdir. Buna görə də sosial müavinətlərə aşağıdakı kimi anlayış vermək məqsədmüvafiq olardı: sosial təminat sistemi üzrə sosial müavinətlər dedikdə qanunla nəzərdə tutulmuş hallarda və qaydada tam və ya qismən itirilmiş əmək haqqını və ya gəlirləri kompensasiya

siya etmək, həm də əlavə maddi yardım göstərmək məqsədilə müəyyən kateqoriya şəxslərə aylıq, dövrü və birdəfəlik təyin olunan pul ödənişləri başa düşülür.

Qəbul edilmiş ənənəyə görə qanunvericilik sosial müavinətləri təqdim edilmə əsaslarına görə fərqləndirir ki, bu da öz növbəsində onların adında ifadə olunur. Respublikamızda hazırda sosial müavinətlərin aşağıdakı növləri fərqləndirilir:

1. Aylıq müavinətlər;

- ❖ əlilliyə görə müavinət
- ❖ sağlamlıq imkanları məhdud 18 yaşınadək uşaqlara müavinət
- ❖ ailə başçısını itirməyə görə müavinət
- ❖ bəzi kateqoriya şəxslərə kommunal, nəqliyyat və digər xidmətlərə görə müavinət
- ❖ 3 yaşınadək uşağa qulluğa görə müavinət
- ❖ bəzi kateqoriya şəxslərin 16 yaşınadək (ümumtəhsil müəssisələrində əyani təhsil alanlar üçün 18 yaşınadək) uşaqlarına müavinət
- ❖ valideynlərini itirmiş və valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqların qəyyumlarına (himayəçilərində) müavinət
- ❖ 1 yaşınadək uşağı olan aztəminatlı ailələrə müavinət;
- ❖ vəfat etmiş Azərbaycan Respublikasının keçmiş Prezidentinin arvadına (ərinə) və ya öhdəsində olan uşağına “Azərbaycan Respublikasının keçmiş Prezidentinin və onun ailə üzvlərinin təminatı haqqında” Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyaya Qanununa əsasən ödənilən müavinət
- ❖ beşdən çox uşağı olan qadınlara müavinət
- ❖ məcburi köçkünlər və onlara bərabər tutulan şəxslər üçün vahid aylıq müavinət

2. Dövrü müavinətlər:

- ❖ əmək qabiliyyətinin müvəqqəti itirilməsinə görə müavinətlər;
- ❖ işsizlik müavinəti.

3. Birdəfəlik müavinətlər:

- ❖ radiasiya qəzası nəticəsində zərər çəkmiş şəxslərə hər il müalicə üçün müavinət
- ❖ uşağın anadan olmasına görə müavinət
- ❖ dəfn üçün müavinət
- ❖ ölümə səbəb olan postvaksinal fəsadlara görə müavinət
- ❖ cəza çəkməkdən azad edilmiş və sosial adaptasiyaya ehtiyacı olan şəxslərə ödənilən müavinət
- ❖ insan alverindən zərər çəkmiş şəxslərə reintegrasiya dövründə ödənilən müavinət

4. Ömürlük müavinətlər:

- ❖ dövlət qulluqçularına ömürlük müavinət
- ❖ yaşa görə müavinət.

Sosial müavinətləri bir sıra meyarlara görə aşağıdakı kimi təsnifləşdirmək olar.

1. Məqsədinə görə, a) tam və ya qismən itirilmiş əmək haqqını kompensasiya etmək məqsədilə verilən müavinətlər (məsələn, əmək qabiliyyətinin müvəqqəti itirilməsinə görə müavinət, işsizlik müavinəti, hamiləliyə və doğuşa görə müavinət); b) müəyyən səbəblərə görə ailədə əlavə xərclərin yaranması ilə əlaqədar sosial yardım göstərmək məqsədilə ödənilən müavinətlər (məsələn, uşağın anadan olmasına görə verilən müavinət, dəfn üçün müavinət).

2. Ödənilmə müddətinə görə müavinətlərin aylıq (məsələn, əlilliyə görə müavinət və uşağa qulluğa görə verilən müavinət), birdəfəlik (məsələn, uşağın anadan olmasına görə və dəfn üçün müavinətlər), dövrü (məsələn, əmək qabiliyyətinin müvəqqəti itirilməsinə görə müavinət və işsizlik müavinəti) və ömürlük (məsələn, dövlət qulluqçularına ömürlük müavinət, yaşa görə müavinət və s.) növləri fərqləndirilə bilər.

3. Ödənilmə mənbələrinə görə sosial müavinətlər 2 yerə bölünür: məcburi dövlət sosial sığorta, yəni DSMF-in vəsaitləri hesabına maliyyələşən müavinətlər (məsələn, uşağın anadan olmasına görə müavinət, işsizlik müavinəti, dəfn üçün müavinət və s.); dövlət büdcəsinin vəsaitləri hesabına maliyyələşən müavinətlər (məsələn, 16 yaşınadək uşaqlara verilən, habelə yaşa, əlilliyə

və ailə başçısını itirməyə görə müavinətlər və s.); həm DSMF-nin vəsaitləri, həm də işəgötürənin vəsaitləri hesabına verilən müavinət (əmək qabiliyyətinin müvəqqəti itirilməsinə görə müavinət).

4. Sosial müavinətləri alan vətəndaşların kateqoriyalarına görə onu hamı üçün (uşağın anadan olmasına, doğuma görə müavinət və s.) və ancaq məcburi dövlət sosial sığortası olunanlar üçün (əmək qabiliyyətinin müvəqqəti itirilməsinə görə müavinət və s.) müavinətlərə bölmək olar.

Sosial müavinətlərin həm də təyinatına və əhəmiyyətinə görə təsnifatı da aparılır. Sosial müavinətlərin təyinatına görə əmək qabiliyyətinin müvəqqəti itirilməsinə görə müavinət və işsizlik müavinəti, əhəmiyyətinə görə isə hamiləliyə və doğuşa görə, uşağa qulluğa görə, həmçinin uşağın anadan olmasına görə verilən müavinətlər və s. növləri göstərilir.

Sosial müavinətlərin növlərini onların maliyyələşdirmə mənbələri ilə də əlaqələndirmək lazımdır. Ona görə ki, eyni müavinət müxtəlif şəxslərə müxtəlif mənbələrdən ödənilə bilər. Məsələn, hamiləliyə və doğuşa görə müavinət məcburi dövlət sosial sığortasına cəlb olunan qadınlara DSMF-dan, hərbi xidmət və ya dövlət qulluğu keçən qadınlara isə dövlət büdcəsi hesabına ödənilir.

Sosial müavinət almaq hüququna bir qayda olaraq Azərbaycan Respublikası vətəndaşları ilə yanaşı Azərbaycan Respublikasının ərazisində yaşayan əcnəbilər və vətəndaşlığı olmayan şəxslər də malikdirlər. Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 15 sentyabr 1998-ci il tarixli 189 №-li qərarı ilə təsdiq edilmiş "Məcburi dövlət sosial sığortası üzrə ödəmələrin və əmək qabiliyyətini müvəqqəti itirmiş işçilərə işəgötürənin vəsaiti hesabına ödənilən müavinətlərin hesablanması və ödənilməsi haqqında" Əsasnamə ilə (bundan sonra Əsasnamə adlanacaq) uşağı olan vətəndaşlara ödənilən müavinətlərin bütün növləri üçün bir sıra ümumi qaydalar müəyyən edilmişdir.

Birinci qayda müavinətlərin təyin olunma müddətləri ilə bağlıdır. Məsələn, hamiləliyə və doğuşa görə müavinət cəmləşdirilmiş sosial məzuniyyətin bütün müddətində verilir, uşağın anadan olmasına görə birdəfəlik müavinət uşaq doğulduqdan sonra müavinət müddəti məhdudlaşdırılmadan ödənilir, uşağın 3 yaşı tamam olanadək ona qulluq etməyə görə müavinət isə adından göründüyü kimi uşağın 3 yaşı tamam olanadək verilir.

İkinci qayda sosial müavinətləri alan vətəndaşların müavinətlərin ödənilməsinin dayandırılması, yaxud da ödənilən müavinətin məbləğinin dəyişdirilməsinə əsas verən halların meydana gəlməsi ilə bağlı olaraq dövlət orqanlarına məlumat vermək vəzifəsi ilə bağlıdır.

Üçüncü qayda isə, müavinətlərin ödənilməsi qaydası ilə bağlıdır. Belə ki, Əsasnamə ilə nəzərdə tutulmuş müavinətlər Dövlət Sosial Müdafiə Fondu orqanları tərəfindən məcburi dövlət sosial sığorta haqları hesabına ödənilir. Əmək qabiliyyətinin müvəqqəti itirilməsi müəssisənin olduğu yerdən kənardadır (məsələn, ezamiyyət zamanı, məzuniyyət dövründə və s.) baş verdikdə də müavinət işçinin iş yerində təyin olunur və verilir. Fərdi qaydada sahibkarlıq və əmək fəaliyyəti ilə məşğul olanlara, məcburi dövlət sosial sığorta haqqı ödənilməsi halda, müavinət DSMF-nun rayon (şəhər) şöbələri tərəfindən DSMF-nun vəsaiti hesabına təyin olunur və onun vəsaiti hesabına verilir. Dini təşkilatların işçilərinə müavinət həmin təşkilatlar tərəfindən məcburi dövlət sosial sığorta haqları hesabına ödənilir.

Sosial müavinətlərin məbləğinin müəyyən edilməsinin isə əsasən iki metodunu göstərmək olar.

Birincisi, sosial müavinətlərin məbləğinin qəti şəkildə müəyyən edilməsi metodu. Məsələn, dəfn üçün birdəfəlik müavinətin məbləği ilə 132 manat məbləğində qəti şəkildə müəyyənləşdirilmişdir.

İkincisi, sosial müavinətin məbləğinin əmək haqqına faizlə müəyyən edilməsi metodu. Məsələn, işsizlik müavinətinin məbləği «Məşğulluq haqqında» 2 iyul 2001-ci il tarixli qanunun 24-cü maddəsinə əsasən orta aylıq əmək haqqının 70% məbləğində müəyyən edilmişdir.

NƏTİCƏ

Beləliklə, mühazirə mövzusunda pensiyanın anlayışı, əlamətləri, əlilliyə görə əmək pensiyasının anlayışı, bu pensiya növünü almaq hüququ olan şəxslərin dairəsi, onun təyin edilməsi şərtləri, yaşa görə əmək pensiyasının anlayışı, bu pensiya növünü almaq hüququ olan şəxslərin dairəsi, onun təyin edilməsi şərtləri, məbləği, o cümlədən ailə başçısını itirməyə görə əmək pensiyasının anlayışı, onun təyin edilməsi şərtləri, bu pensiya növünü almaq hüququ olan şəxslərin dairəsi və məbləği, sosial müavinətlərin anlayışı, təsnifatı və onların məbləğinin müəyyən edilməsi metodları açıqlanmışdır.

,